

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

1998 metai

Vilnius 1999

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

1998

VILNIUS 1999

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

1998

VILNIUS 1999

UDK 947.45
Li 237

Redakcinė komisija

**Vytautas MERKYS (pirm.), Antanas TYLA (pirm. pavaduotojas),
Vacys MILIUS, Gediminas RUDIS, Rita STRAZDŪNAITĖ (sekretorė),
Gintautas ZABIELA**

**Redakcinės komisijos adresas:
Kražių g. 5, 2001 Vilnius**

Išleista Lietuvos istorijos instituto užsakymu

ISSN 0202-3342
ISBN 9986-34-038-1

ALGIMANTAS K A S P A R A V I Č I U S

**SSSR IR 1926 METŲ PERVERSMAS LIETUVOJE:
DIPLOMATIJA PRIEŠ DEMOKRATIJA**

Problemos perspektyva: SSSR užsienio politikos instrumentarijus

1917 m. pabaigoje Rusijoje įvykęs bolševikinis perversmas padarė pradžią sovietinio valstybingumo eksperimentui ir suponavo įvairių precedento neturinčių valstybės vidaus ir užsienio politikos realizavimo formų. Viena tokių – permanentinių tarptautinių krizių programavimas. Sovietų Sąjungos užsienio politika ir santykiai su kaimyninėmis šalimis tarpukaryje glaudžiai siejasi su III komunistų internacionalo uždaviniais, kurių svarbiausi buvo revoliucinių idėjų propaganda ir revoliucijos eksportas. Užsienyje akredituojami sovietų diplomatai buvo įpareigojami ne tik rūpintis diplomatine veikla, bet ir dirbti žvalgybinį, vietinių komunistų rėmimo darbą ar kitaip kištis į tų valstybių vidaus reikalus¹. Vienas žymiausių Sovietų valstybės kūrėjų bei jos pradinio etapo ideologų ir vadovų Levas Trockis trečiojo dešimtmečio viduryje gana atvirai ir aiškiai apibrėžė SSSR ir Kominterno santykį: „Komunistų internacionalas yra organizacija, kovojanti už valdžios užgrobimą ir proletariato diktatūrą <...>. Tarptautinė reakcija ir smulkioji buržuazija tvirtina, kad Kominternas yra rusų nacionalinės valstybės ginklas. Rusų reakcija – kad Rusija okupuota III internacionalo ir yra ginklas jo rankose. Abu tvirtinimai neteisingi. Kominternas yra toks pat instrumentas dabartinės valstybės rankose, kaip dabartinė valstybė yra instrumentas Kominterno rankose“². Kartu „pasaulinės revoliucijos“ ideologas pra-

¹ VKP(b) CK Politinio biuro 1923 m. instrukcija SSSR įgaliotiesiems atstovams užsienyje, *Rusijos naujausios istorijos dokumentų saugojimo ir tyrimo centras* (toliau – *RNIDSTC*), f. 17, ap. 3, b. 375, l. 8; T. H. v o n L a u e, *Soviet Diplomacy*; G. V. Chicherin, *Peoples Commissar for Foreign Affairs, 1918–1930, The Diplomats. 1919–1939*. Princeton, 1994, p. 255.

² L. Trockio-Bronšteino užrašai apie tarptautinius santykius ir Sovietų valstybės uždavinius (apie 1923–1924 m.), *RNIDSTC*, f. 325, ap. 1, b. 157, l. 76–77.

skleidė ir SSSR vyriausybės oficialiosios politikos širmą, už kurios „kova prieš karą – tai tik „sutirštinta“ visos tarptautinio proletariato politikos išraiška“³.

Žinia, absoliučiai pasikliauti karingojo L. Trockio teoriniais išvedžiojimais ir mechanškai tapatinti SSSR užsienio politiką su Kominterno veiklos projekcijomis būtų kiek rizikinga. Juo labiau kad istorikas Theodore'as H. von Laue, plačiai tyrinėjęs Sovietų diplomatijos trečiajame dešimtmetyje raidą, problemas ir sąlytį su politine šalies vadovybe bei Kominterno uždaviniais, nustatė, jog politinei situacijai Vakarų ir Centrinėje Europoje normalizuojantis karingoji L. Trockio „diplomacija“ palaipsniui buvo priversta rezignuoti ir užleisti vietą santūresnei, artimesnei tradicinei – Georgijaus Čičerino diplomatijai⁴. Tačiau revoliucinės propagandos ir bolševikinių pučų organizavimo, kaip tarptautinių santykių formavimo svertų ir įrankių, galutinai nebuvo atsisakyta. Aukščiausioji Kremliaus valdžia – VKP(b) Politinis biuras rusų klasikinę diplomatiją, kurios esmę sudarė imperinis pobūdis⁵, stengėsi sintetinti su revoliucine propaganda ir bolševikine praktika. Realiai tai reišė trapų balansavimą tarp tariamos pagarbos tarptautinei teisei ir konkretaus jos paniekimo, arba: tarp tarptautinių įsipareigojimų prisiėmimo ir jų laužymo. Šioje tartiufiškoje SSSR užsienio politikos strategijoje Komunistų internacionalui buvo rezervuotas radikalus kairysis sparnas, o Užsienio reikalų liaudies komisariatui (toliau – URLK) konservatyvesnis dešinysis⁶. Toks nesudėtingas, dvistygis SSSR užsienio politikos instrumentarijus politinei šalies vadovybei buvo itin naudingas, nes siekiant užsibrėžtų tikslų buvo galima optimaliai panaudoti visas įmanomas priemones, manipuluoti sąvokų turiniu ir kartu kratyti tarptautinės atsakomybės. Tiesa, dvistygės Kominterno ir URLK improvizacijos ne visuomet buvo darnios. Kartais neišvengta ir disonansų: sužlugus Kominterno organizuotoms akcijoms ir gresiant tarptautinėms sankcijoms, Politbiuro akys krypdavo į diplomatus, kurie ir privalėdavo glaistyti oficialiosios politikos įtūkimus; nesisekiant diplomatijai, Kremliaus išskirtiniu dėmesiu ir parama mėgaudavosi Kominterno veikėjai.

Dvistygės Maskvos užsienio politikos improvizacijos tarpukaryje buvo pažįstamos daugeliui valstybių, tarp jų ir Lietuvai. Trečiojo dešimtmečio viduryje sovietinė diplomatija ir Kominternas, papildydami ir pakoreguodami vienas antrą, Lietuvoje organizavo keletą akcijų. Mūsų tikslas – rekonstruoti ir išanalizuoti Sovietų Sąjungos politiką Lietuvoje (esmę, veiklos kryptis, realizavimo techniką) 1926 m. gruodžio 17 d. vyriausybinių perversmo kontekste. Kartu mėginsime nustatyti tos politikos pasekmes Lietuvos pilietiniams ir valstybiniam interesams.

³ Тен пат, p. 78.

⁴ Т. Н. в о н Л а u e, min. veik., p. 239–240.

⁵ *Российская дипломатия в портретах*, Москва, 1992, с. 10.

⁶ Т. Н. в о н Л а u e, min. veik., p. 265.

Maskvos diplomatų variacijos demokratijos ir diktatūros motyvais Lietuvoje

Nors trečiojo dešimtmečio viduryje Sovietų Sąjunga išgyveno permanentinę vidaus politinės valdžios krizę, nemažą ekonominį chaosą bei dalinę tarptautinę izoliaciją, tačiau tradicinės imperinio pobūdžio užsienio politikos nebuvo atsisakoma. Netgi daugiau – pagal išgales buvo stengiamasi šią politiką modifikuoti ir intensyvuoti. Pirmiausia Vakarų kryptimi: „limitrofinių“ Baltijos šalių ir Lenkijos atžvilgiu. Apie 1922–1923 m. Maskvoje pradedama mąstyti, kaip prie vakarinių SSSR sienų nusistovėjusią situaciją ir tam tikrą jėgų pusiausvyrą pakeisti savo naudai: reviduoti taikos sutartis su Baltijos šalimis bei Lenkija ir išplėsti savo teritoriją į buvusias vakarines carinės Rusijos gubernijas⁷. Panašu, kad šiems tikslams realizuoti Politinis biuras tuo metu pasirinko radikalius Kominterno siūlomus metodus. 1924 m. gruodžio 1 d. Taline bandyta įvykdyti komunistinį pučą ir sovietizuoti Estiją⁸. Sėkmės atveju tai galėjo tapti platesnės Maskvos karinės, politinės ir ideologinės akcijos prieš Baltijos kraštus ir Lenkiją preliudija⁹. Tačiau dėl ryžtingų Estijos kariškių veiksmų (pirmiausia generolo Jakobo Laidonerio) sovietinių radikalų išpuolis pasibaigė nesėkme¹⁰, ir Kremlius politinė valdžia reveransą privalėjo daryti diplomatijai.

1925 m. Sovietų diplomatai pradėjo dėl bilaterinių nepuolimo sutarčių pasirašymo su kaimyninėmis šalimis kampaniją¹¹. Įgyvendinant šią programą ypatingas dėmesys buvo skiriamas Lietuvai, kuri, konfrontuodama su Lenkija dėl Vilniaus ir nuo Sovietų dengiama lenkiško skydo Vilnijoje, skirtingai negu kitos Baltijos šalys, mieliau koketavo su Maskva. Pasinaudodamas Vilniaus pleištu, Kremlius siekė

⁷ RSFSR įgaliojoto atstovo Lietuvoje J. Davtiano 1922 07 11 pranešimas Nr. 220/4 URLK Kolegijos nariui Ganeckiui, *Rusijos Federacijos Užsienio politikos archyvas* (toliau – RFUPA), f. 0151, ap. 7, apl. 6, b. 2, l. 140–141.

⁸ Skaitytas būtų visiškai teisingas ir logiškas, jėgų paklaustų, kodėl būtent nuo Estijos Maskva bandė pradėti savo planų įgyvendinimą? Norint išsamiai atsakyti į klausimą, tektų atlikti specialų SSSR užsienio politikos tyrimą. Mes šįkart pasitenkinsime apibendrintomis hipotetinio pobūdžio prielaidomis. Manytume, jog Sovietų iššūkį Estijai sąlygojo keletas priežasčių: 1) šiaurėje prie Rusijos prigludusi Estija pagal savo teritoriją ir gyventojų skaičių buvo mažiausia Baltijos valstybė, todėl kaip potencialus grobis SSSR galėjo atrodyti lengviausiai pasiekiamas ir „suvirškinamas“; 2) ne paskutinę reikšmę galėjo turėti ir Estijos geopolitinė padėtis, jos artumas Rusijos bolševizmo lopšiiui Leningradui. Leningrado partinė organizacija buvo viena stipriausių ir aktyviausių šalyje, taigi potencialiai svarus įnagis Estijai sovietizuoti; 3) dėl įvairių susiklosčiusių priežasčių Estijos užsienio politika buvo labiausiai priešiška ir neparanki Sovietų Sąjungai. Talinas iš visų Baltijos šalių sostinių nuosėkliausiai orientavosi į Varšuvą; 4) Estija Maskvai patraukli turėjo būti ir dėl savo ekonominio išsivystymo bei uostų; 5) pietuose SSSR kėslus ryžtingai barikadavo ambicingoji Lenkija.

⁹ B. Piotrowski, *Aneksja przez ZSSR republik nadbałtyckich (1939–1940)*, *Aspekty wojskowe i polityczno-prawne*, *Problematyka i Historia Wojskowości*, 1997, Nr. 5, p. 108.

¹⁰ G. von Rauch, *Geschichte der Baltischen Staaten*, München, 1990, p. 115.

¹¹ A. Kasparavičius, *Didysis X Lietuvos užsienio politikoje. 1926 metų Lietuvos ir Sovietų Sąjungos Nepuolimo sutarties sudarymo analizė*, Vilnius, 1996, p. 40–41.

skaidyti Baltijos regioną ir plėsti čia savo politinę įtaką. Tam tikslui Sovietų įgaliotasis atstovas Lietuvoje Sergejus Aleksandrovskis 1925 m. pabaigoje parengė specialų planą, numatantį SSSR ekonominę ir politinę monopoliją Lietuvoje¹². 1926 m. gegužę Lietuvos ir SSSR deryboms dėl nepuolimo sutarties išibėgėjant, SSSR užsienio reikalų liaudies komisaro pavaduotojas Maksimas Litvinovas raporte VKP(b) CK Politiniam biurui nurodė, jog pagrindinis politinės sutarties su Lietuva tikslas yra sukliudyti pastarosios susitarimą su Lenkija ir išardyti vieningą Baltijos valstybių bloką¹³.

Reikia pripažinti, jog Laikinojoje sostinėje Sovietų diplomatams dirbti sekėsi. Nors pranešimuose į Maskvą ir buvo aimanuojama, kad Kaunas tik provincialus carinės Rusijos gubernijos miestas, o „baisūs rijūnai“ lietuviai vyną ir degtinę „maukia kaip arklys vandenį“ (jeigu tikėsime S. Aleksandrovskiu, tai surengti vakarinį priėmimą 15–20 svečių jam kainuodavo 3 buteliai degtinės ir apie 15 butelių vyno)¹⁴, tačiau rusų diplomatai Kaune jautėsi kaip žuvis vandenyje: bendravo ir intrigavo su vietiniu elitu, rezgė lietuvių–lenkų konflikto eskalavimo planus¹⁵. 1926 m. rudens pradžioje Maskvos įtaigojama Lietuvos vyriausybė paskelbė pasauliui apie tariamai jai gresiančią Lenkijos agresiją¹⁶. Rugsėjo 28 d. po ilgų peripetijų ir intrigų Maskvoje pagaliau buvo pasirašyta bilaterinė Lietuvos–Sovietų Sąjungos nepuolimo sutartis. Be to, Lietuvos ministrui pirmininkui, teisingumo ministrui ir laikinai einančiam užsienio reikalų ministro pareigas Mykolui Sleževičiui viešint Maskvoje, tarp šalių buvo sudarytas vadinamasis „džentelmeniškasis susitarimas“¹⁷. Turint galvoje, jog susitarimas buvo nukreiptas prieš pietinę Lietuvos kaimynę Lenkiją, tuo džentelmeniškumu reikia didžiai suabejoti. Pirmosiomis spalio dienomis M. Litvinovas, apibendrinamas tarp Kauno ir Maskvos „prasidėjusį pavasarį“, su neslepiaumu pasitenkinimu konstatavo: „Lietuvių ir rusų sutarties pasirašymas yra vienas iš didžiausių įvykių ir mūsų diplomatijos pasiekimų. Jis išmušė grandį, tiesa, vieną silpniausių, iš mus veržiančio priešiško ar pusiau priešiško žiedo“¹⁸.

¹² A. K a s p a r a v i č i u s, *The Political Projections of the Great Powers with Respect to Eastern Europe*, *Lithuanian Historical Studies*, 1996, No. 1, p. 166–167.

¹³ SSSR užsienio reikalų liaudies komisaro pavaduotojo M. Litvinovo 1926 05 11 pranešimas Nr. 2852 VKP(b) CK Politinio biuro nariams dėl derybų su Lietuva, *RFUPA*, f. 04, ap. 27, apl. 186, b. 113, l. 8.

¹⁴ S. Aleksandrovskio diplomatinis dienoraštis 1926 01 09, ten pat, b. 105, l. 11.

¹⁵ Z. B u t k u s, „Jei opozicija gauna paramą iš svetur... Tarpukario prosovietinės ir antilenkiškos propagandos kreditoriai“, *Kultūros barai*, 1995, Nr. 8/9, p. 80–84. Beje, pastarieji dr. Zcnono Butkaus tyrimai rodo, jog ne ką prasčiau Maskvos diplomatijai sekėsi tarpukariu ir Rygoje bei Taline; Z. B u t k u s, SSSR intrigos Baltijos šalyse (1920–1940), *Darbai ir dienos*, 1998, Nr. 7(16), p. 147–154.

¹⁶ Lietuvos URM Ekonomikos departamento direktoriaus ir l. e. Politikos departamento direktoriaus pareigas J. Purickio 1926 09 17 šifruota telegrama pasiuntinybėms užsienyje, *Lietuvos centrinių valstybės archyvas* (toliau – *LCVA*), f. 383, ap. 7, b. 625, l. 78.

¹⁷ A. K a s p a r a v i č i u s, *Didysis X...*, p. 246.

¹⁸ Išrašas iš M. Litvinovo 1926 10 02 laiško Nr. 2999 SSSR įgaliotajam atstovui Prancūzijoje Rukovskiu, *RFUPA*, f. 04, ap. 27, apl. 187, b. 119, l. 30.

Tų pačių metų pabaigoje Sovietų diplomatinė uvertiūra Lietuvai buvo tęsiama: prasidėjo „daug žadančios“ Lietuvos ir SSSR derybos dėl prekybinės sutarties pasirašymo, rusų diplomatai Kaune viliojo lietuvius perspektyva sugražinti iš Rusijos ankstesniais metais išvežtas Lietuvos kultūrinės vertybes, žadėjo Lietuvai tiekti ginkluotę¹⁹. Spekuliuojant tariama draugyste, Lietuvos tarptautinių problemų „globa“, neva atsiveriančiomis plačiomis ekonominio bendradarbiavimo perspektyvomis, Maskvos diplomatijai 1926 m. pavyko ženkliai sustiprinti savo įtaką Lietuvoje, užkonservuoti Kauno ir Varšuvos tarpusavio nepasitikėjimą ir pasėti abejonę Vakaruose dėl Lietuvos užsienio politikos racionalumo ir orientacijos.

Gana parankūs Sovietų Sąjungai buvo ir III Seimo rinkimų Lietuvoje rezultatai: krikščionių demokratų bloko išstūmimas iš valdžios, kairiojo centro koalicinės liaudininkų-socialdemokratų vyriausybės suformavimas bei šalies demokratizavimas. Valdžioms keičiantis, pasinaudodami paaštrėjusia pozicijos-opozicijos priešprieša, sovietų diplomatai inspiravo jų politikai pavojingų Lietuvos valstybinių institucijų diskreditavimą. Realizuojant šį sumanymą pasinaudota spauda – LVLS organu „Lietuvos žinios“. Laikraštis ir jo redaktorius į rusų diplomatų akiratį pateko dar 1925 m. rudenį, kai Maskva buvo užsimojusi išstumti iš valdžios įtakingiausią ir jai labiausiai nepalankią Lietuvos politinę jėgą krikščionis demokratų. Porą mėnesių reguliariai sekęs opozicijos spauda, S. Aleksandroviskis tuomet nusprendė, jog dėl savo radikalaus tono bei santykinio palankumo Sovietų Sąjungai „Lietuvos žinios“ gali patarnauti ir Maskvos interesams: padėti susilpninti LKDP pozicijas ir pasukti Lietuvos užsienio politiką labiau į Rytus²⁰.

1926 m. gegužės 25 d. SSSR atstovybės antrasis sekretorius Pavelas Dneprovas, pasinaudodamas užsimezgsusia pažintimi, „Lietuvos žinių“ redaktoriui Juozui Pronskui pakišo kompromituojančios medžiagos apie politinę policiją. Ataskaitoje į Maskvą antrasis sekretorius pažymėjo: „Pokalbio pabaigoje aš daviau Pronskui kai kuriuos duomenis apie kai kuriuos politinės policijos pareigūnus, kurie kadaise dirbo prieš liaudininkus. Tai reikalinga tam, kad iš politinės policijos būtų pašalinti kai kurie sadistai“²¹. Liaudininkų oficiozo redaktorius pasirodė iniciatyvus – pasišovė tuo reikalu spaudoje pradėti kampaniją²². Žodžio J. Pronskus, atrodo, laikėsi. „Lietuvos žinios“ plačiai ir detalai nušvietė kuopininkų bylos eigą, kurioje nestigo sunkių kaltinimų politinei policijai, jos padaliniams (žvalgybai), darbo metodams ir asmeniškai kai kuriems pareigūnams. Dėl prasidėjusio spaudimo ir kaltinimų

¹⁹ A. Kasparavičius, *Didysis X...*, p. 250–285.

²⁰ S. Aleksandroviskio diplomatinis dienoraštis 1925 11 20 Nr. 35, *RFUPA*, f. 04, ap. 27, apl. 185, b. 90, l. 129; S. Aleksandroviskio 1925 09 22 pranešimas Nr. 21453 URLK kolegijos nariui Fiodorui Rotšteiniui, ten pat, b. 83, l. 71.

²¹ P. Dneprovo 1926 05 25 pokalbio su „Lietuvos žinių“ redaktoriumi J. Pronskumi užrašas, ten pat, f. 0151, ap. 13, apl. 23, b. 2643, l. 37.

²² Ten pat.

politinės policijos viršininkas Antanas Račys, kuris buvo vienas uoliausių komunistinio pogrindžio persekiotojų, net buvo priverstas bėgti į Vokietiją²³. Taip jau sutapo (!?), jog beveik tuo pat metu iškilo aikštėn ir Šiaulių kriminalinės policijos viršininko Paškevičiaus, pagarsėjusio antikomunisto bei jo valdinių nusikalstama veikla prieš kairiąsias partijas²⁴. Birželio viduryje „Lietuvos žinios“ toliau pliekė policininkus. „Kai dėl aukštųjų policijos valdininkų <...>, tai čia reikės griežtesnių pakeitimų. Jų personalinė sudėtis dalinai bus pakeista, nes jų praeities darbai per daug glaudžiai surišti su senosios vyriausybės „sumetimais“ <...> visų VRM žinybos įstaigų bendra revizija. Visiškas politinės policijos skyriaus pertvarkymas“²⁵, – rašoma redakciniame straipsnyje.

Maskvos insinuacijos, manytume, tam tikrų rezultatų davė: paakino karštligišką politinės policijos reformą ir „valymą“. 1926 m. rugsėjo 8 d. interviu „Lietuvos žinioms“ vidaus reikalų ministras Vladas Požela, be kita ko, akcentavo, jog, siekiant garantuoti piliečių konstitucines teises, apribotos politinės policijos teisės ir dabar suvienodintos su kriminalinės policijos teisėmis. Pasak ministro, tyrimo metu paaiškėjo, jog kai kurie pareigūnai kvotos metu naudodavo prieš piliečius smurtą. Todėl „Norvaiša, Gartfeldas, Selickas jau atiduoti valstybės gynėjui“²⁶. Per antrąjį 1926 m. pusmetį politinės policijos organizacija buvo sumažinta beveik 30%. 1926 m. sausį Lietuvoje veikė 7 politinės policijos padaliniai: Kaune (skyrius), Šiauliuose, Panevėžyje, Vilkaviškyje, Ukmergėje, Mažeikiuose, Klaipėdoje (poskyriai). Juose dirbo 105 pareigūnai: 52 centre ir 53 provincijoje²⁷. LKDP valdymo pabaigoje politinėje policijoje tarnavo jau 114 pareigūnų. Paėmus valdžią kairiojo centro vyriausybei, politinės policijos aparatas „valomas“, ir spalio 1 d. jame lieka dirbti 82 tarnautojai²⁸. Likviduojami kai kurie poskyriai: rugpjūčio 20 d. – Mažeikiuose, rugsėjo 20 d. – Klaipėdoje, spalio 1 d. – Ukmergėje. Metų pabaigoje VRM patarėjas ir laikinai einantis politinės policijos viršininko pareigas Budrys taip įvertino padėtį: „Prasidėjus rinkimų kampanijai, beveik visų opozicinių grupių užsipuolimas, kurios politinę policiją ir jos valdininkus laikė kokia tai nešvarumų įstaiga, sunkiai slėgė skyriaus darbą. Tas dar labiau padidėjo Seimo rinkimų laimėjus socialistams. Dabar jau valdininkas nebuvo užtikrintas ar jis bus paliktas, ar turės išeiti iš tarnybos. Tarnautojai turėjo nustoti energijos. Skyriaus veikimas beveik buvo paralyžiuotas. Po rinkimų

²³ Ką veikia buvusios žvalgybos viršininkas Račys, *Lietuvos žinios*, 1926 08 27, p. 1.

²⁴ „Krikščionių“ valdymas – bombų teroras, *Lietuvos žinios*, 1926 06 12, p. 4.

²⁵ Vidaus reikalai, *Lietuvos žinios*, 1926 06 16, p. 1.

²⁶ Piliečių konstitucinės garantijos ir įstatymų gerbimas bus atstatyti. Pasikalbėjimas su vidaus reikalų ministru, *Lietuvos žinios*, 1926 09 08, p. 1.

²⁷ Politinės policijos veikimas 1926 m. VRM patarėjo, l. c. Politinės policijos viršininko pareigas Budrio metinė ataskaita, *LCVA*, f. 378, ap. 2, b. 9583, l. 46.

²⁸ Ten pat.

subruzdzo įvairūs priešvalstybiniai gaivalai ir tie, kurie vakar buvo palėpėj ir kurių veikimas ėjo Lietuvos nepriklausomybės nenaudai, šiandien buvo beveik didvyriai“²⁹. Sunku ką nors pridurti po tokio pareiškimo.

Beje, mūsų pateiktasis atvejis nebuvo vienintelis, kada SSSR atstovybė Kaune J. Pronskaus „tarpininkaujama“ užsakinėjo sau palankias temas. Tų pačių metų lapkričio 16 d. „Lietuvos žinios“ paskelbė straipsnį „Reikėtų susimąstyti“, kuriame buvo atkreiptas dėmesys į komunistinį veikimą ir Rusijos imperinius tikslus Lietuvoje³⁰. Iškart po publikacijos laikraščio redaktorius buvo iškviestas į SSSR pasiuntinybę. Pasiuntinybės pirmasis sekretorius Davidas Skalovas, kuris buvo ir Sovietų rezidentūros Lietuvoje šefas, J. Pronskui atsargiai patarė nesibaiminti komunistų ir Rusijos, o „išpuolius labiau pakreipti prieš dešinįjį bloką“³¹. Po poros savaitių D. Skalovas URLK kolegijai raportavo: „Pronskus pažadėjo ir, atrodo, vykdo savo pažadą“³². Lapkričio antroje pusėje „Lietuvos žinių“ vedamieji beveik kasdien triuškinio „fašistinių klerikalų bloką“. Keletą straipsnių iškalbingais pavadinimais („Du metodu“, „Gana provokatoriams žaisti“, „Ekscelencijų agonija“) parašė ir pats J. Pronskus³³.

Liaudininkai bei jų spauda uoliai buvo stebimi ir vėliau. 1926 m. gruodžio pradžioje pasibaigus LVLS suvažiavimui, tas pats D. Skalovas konstatavo, jog „liaudininkų suvažiavimas energingai pasisakė prieš fašistus, tiesa, ir prieš komunistus, bet žymiai sausiau ir ne taip energingai“³⁴.

Kita vertus, SSSR atstovybė Lietuvoje stengėsi koordinuoti ir LKP veiklą. Po liūdnai pagarsėjusios 1926 m. birželio 13 d. komunistų manifestacijos Kaune S. Aleksandrovskis, neslėpdamas apmaudo, pranešime į Maskvą pažymėjo, jog dėl chuliganiško demonstrantų elgesio demonstracija „tik atsitiktinumo dėka netapo kruvina“³⁵. Kartu diplomatas nurodė, kad LKP kol kas „užguita ir silpna“, todėl jos pirmaeilis uždavinys – pasinaudoti palankiai susiklosčiusiomis aplinkybėmis ir atkovoti darbininkus iš socialdemokratų³⁶. Siekiant sėkmingai pabaigti derybas dėl nepuolimo sutarties, parodyti savo lojalumą ir „pasimeilinti“ kairiojo centro vyriausybei, komunistų ekscesai Krekliui Lietuvoje tuomet buvo neparankūs. Todėl jau 1926 m. birželio 15 d. pagal nurodymą iš Maskvos LKP CK paskelbė kreipimąsi į

²⁹ Ten pat.

³⁰ Reikėtų susimąstyti, *Lietuvos žinios*, 1926 11 16, p. 1.

³¹ D. Skalovo 1926 11 28 pranešimas URLK kolegijos nariui B. Stomoniakovui, *RFUPA*, f. 04, ap. 27, apl. 186, b. 104, l. 42.

³² Ten pat.

³³ *Lietuvos žinios*, 1926 11 20, p. 1; *Lietuvos žinios*, 1926 11 24, p. 1; *Lietuvos žinios*, 1926 11 27, p. 1.

³⁴ D. Skalovo 1926 12 13 pranešimas B. Stomoniakovui, *RFUPA*, f. 04, ap. 27, apl. 186, b. 104, l. 50.

³⁵ S. Aleksandrovsčio 1926 06 15 pranešimas B. Stomoniakovui, ten pat, b. 98, l. 16.

³⁶ Ten pat.

visus partijos narius dėl laikino darbininkų demonstracijų nutraukimo³⁷. Už šio įsakymo nevykdymą ir partinės drausmės laužymą „Tiesa“ netgi grasino pašaliniu iš partijos³⁸.

Atskirai tenka kalbėti apie SSSR atstovybės poziciją tautininkų atžvilgiu. Paradoksalu, tačiau kardinaliai priešingų politinių srovių veikėjai jau nuo 1923–1924 m. turėjo užmezgę glaudžius tarpusavio ryšius. Nors Maskvos pasiuntiniai už akių tautininkus pravardžiuodavo „nacionalistais“, „reakcionieriais“, „monarchistais“ ar net „artimiausiais fašizmo giminaičiais“, tačiau tai netrukdė Antanui Smetonai, Augustinui Voldemarui ir Vincui Krėvei-Mickevičiui gana dažnai „gerti arbatą“ SSSR atstovybėje, o rusų diplomatams neretai „vizituoti“ minėtų veikėjų namus. Kaip pastebi istorikas dr. Zenonas Butkus, šalis iš esmės vienijo antilenkiška politika³⁹. Žinoma, svarbus vardiklis „savitarpio supratimui“ buvo abiejų pusių nepasitenkinimas užsitęsusiu krikščionių demokratų valdymu, jų „prolenkiška orientacija“, „klerikalizmu“. Tautininkų prieraišumą rusų diplomatams ugdė ir griežta, o kartais ir represyvi krikdemų valdžios pozicija pirmųjų atžvilgiu bei tokiais atvejais pasireikšdavęs dosnus Sovietų diplomatų kilnumas. Tautininkų ir Sovietų diplomatų flirtas ir „savitarpio supratimas“ buvo tiek pažengęs, jog antrieji kurį laiką dotavo pirmųjų spaudą, o pirmieji antriesiems patikėdavo savo slapčiausias viltis ir svajones apie perversmo planus Lietuvoje.

Vėlyvą 1925-ųjų rudenį tautininkų „Lietuvis“ už nesantūrią valdžios kritiką (už du straipsnius) vėl⁴⁰ buvo nubaustas pinigine bauda⁴¹. Žurnalo redaktoriui A. Smetonai neturint lėšų valstybės išdui papildyti, grėsė pusantro mėnesio kalėjimas. Valdžios skriaudžiamą tautiškąjį „Lietuvį“ pirmieji sušelpė liaudininkai – „Lietuvos žinios“, pirmąjį valstybės prezidentą vaduodamos nuo kalėjimo, paaukojo 50 litų⁴². Pagalbos ranką ištiesė ir S. Aleksandroviskis, kuris atskaitoje į Maskvą nurodė: „Nusprendėme parodyti gestą – Sobolevskis⁴³ nunešė Smetonai nedidelę pinigų sumą“⁴⁴. Praslinkus vos porai mėnesių, Sovietų pasiuntinys vėl rūpinosi „Lietuvio“ ateitimi.

³⁷ 1926 06 15 LKP CK krcipimasis į visus partijos narius..., *LCVA*, f. 378, ap. 2, b. 8617, l. 32.

³⁸ Lietuvos politinės policijos žinių santrauka Nr. 8, 1926 m. rugpjūtis, ten pat, b. 9587a, l. 141.

³⁹ Z. B u t k u s, SSSR intrigos..., p. 143–144.

⁴⁰ Beje, tai nebuvo paskutinis kartas, kada krikdemų valdžia „skalpavo“ „Lietuvį“. Trečiojo Seimo rinkimų išvakarėse tautininkų žurnalas dar du kartus buvo baudžiamas: 1926 m. balandžio 18 d. už straipsnį „Sužalotoji politika“ Kauno miesto ir apskrities komendantas uždėjo 50 litų baudą, o po savaitės – balandžio 24 d. už rašinį „Ir už ką“ tas pats komendantas jau „įvertino“ net 1500 litų. „Lietuvio“ redakcijos informacija: „Ir vėl mus nubaudė“, *Lietuvis*, 1926 04 30, p. 1.

⁴¹ Į visuomenę, *Lietuvis*, 1925 11 06, p. 1.

⁴² S. Aleksandroviskio 1925 11 17 diplomatinis dienoraštis Nr. 34, *RFUPA*, f. 04, ap. 27, apl. 185, b. 90, l. 126; į visuomenę, *Lietuvis*, 1925 11 06, p. 1.

⁴³ SSSR reikalų Lietuvoje laikinasis patikėtinis.

⁴⁴ S. Aleksandroviskio 1925 11 17 diplomatinis dienoraštis Nr. 34, *RFUPA*, f. 04, ap. 27, apl. 185, b. 90, l. 126.

Savo vyresnybei jis skundėsi: „Aš jau rašiau keletą kartų Aralovui⁴⁵ apie subsidijas žinomam žurnalui („Lietuviui“ – A. K.), bet atsakymo negavau. Tuo tarpu padėtis tapo absoliučiai katastrofiška, ir žurnalas su mano pagalba dar kartą išėjo ir apmirė. Jo ėjimo nutrūkimas, aš manau, mums dabartiniu metu ypač žalingas⁴⁶. Aš žinau, kad Užsienio reikalų liaudies komisariatui dabar sunku su pinigais, bet aš vis dėlto reikalauju⁴⁷.

Už finansines paslaugas, suprantama, „Lietuviui“ tekdavo atidirbinėti. Štai kokį vaidmenį 1925 m. rugsėjį vykstant Lietuvos–Lenkijos deryboms Kopenhagoje jam numatė URLK kolegijos narys Fiodoras Rotšteinas. Jis laiške S. Aleksandrovskiiui nurodė: „Kaip aiškėja iš „Ryto“ publikacijų, krikščionys demokratai atpirkimo ožiu nori padaryti Sidzikauską. Negerai. Aš suprantu, kad sunku ką nors krikščionių demokratų vyriausybėje reguliuoti, kur nėra netgi gabių žmonių, galinčių tapti vyriausybės nariais ar premjeru. Bet galų gale mums būtų gerai, kad pasitrauktų nors Čarneckis. Mums reikia dėl to panaudoti visą savo įtaką, bet nepastebimai. Mes gi negalime viešai kištis į jų reikalus ir nurodyti, kokia turi būti jų užsienio politika. Man gaila, kad Jūs iki šiol neužmezgėte ryšių su pramonininkais, prekybininkais, mokslininkais, menininkais, vietine spauda⁴⁸. Nenurodydami iš kur gavote medžiagą, kol kas panaudokite tik Smetonos organą⁴⁹. Užsakymas buvo įvykdytas. Netrukus „Lietuvius“ išspausdino keletą A. Smetonos ir A. Voldemaro straipsnių, kuriuose buvo vanojamas užsienio reikalų ministras Voldemaras Čarneckis ir visa krikščionių demokratų užsienio politika⁵⁰. Moraliųjų sunkumų dėl to tautininkų veikėjai, manytume, nepatyrė, nes ir patys nuoširdžiai buvo įsitikinę LKDP politikos klaidingumu ir žala Lietuvai. Kita vertus, LTS lyderių ir Sovietų diplomatų santykiai buvo taip susipynę, jog pirmųjų „atodirbiai“ antriesiems labiau panėšėjo ne į skolų gražinimą, bet į savišalpos kasos veikimo principą ir savitarpio paramą siekiant bendro tikslo (sic!). Rusų diplomatai su tautininkų vadais elgėsi pagarbiai, pripažino jų autoritetą, neretai ir paliaupsindavo. Skaitant šūsnis⁵¹ SSSR diplomatų pranešimų,

⁴⁵ SSSR Užsienio reikalų liaudies komisariato kolegijos narys.

⁴⁶ Artėjo III Seimo rinkimai ir Sovietams, siekusiems pakirsti LKDP pozicijas Lietuvoje „sava“ legali spaudos tribūna buvo būtina.

⁴⁷ S. Aleksandrovskio 1926 01 15 pranešimas URLK kolegijos nario pavaduotojui A. Černychui, ten pat, apl. 186, b. 103, l. 1.

⁴⁸ Manytume, jog pastarieji kolegijos nario priekaištai pasiuntiniui buvo perdėti. Vos tik atvykęs į Kauną ir siekdamas pažinčių, S. Aleksandrovskis sukosi kaip įmanydamas.

⁴⁹ SSSR URLK kolegijos nario F. Rotšteino 1925 09 23 laiškas S. Aleksandrovskiiui, ten pat, apl. 185, b. 89, l. 11.

⁵⁰ A. S m [e t o n a], Senomis vėžiomis, *Lietuvius*, 1925 10 02, p. 1; A. S m [c t o n a], Kryžkelėje, ten pat, 1925 10 16, p. 1; A. V o l d e m a r a s, Lokarno derybos ir Lietuva, ten pat, p. 6; A. V o l d e m a r a s, Rusija ir Lietuva, ten pat, 1925 11 06, p. 5; A. S m [e t o n a], Rūku apsitraukė, ten pat, 1925 10 30, p. 1.

⁵¹ Sovietų Sąjungos atstovybės mašina Kaune dirbo pragariškai, neretai po 15–20 valandų per parą. Beveik kasdien pasiuntiniai rašydavo ir siųsdavo kelių–keliolikos mašinosraščio puslapių pranešimus į Maskvą apie nuveiktus per dieną darbus, kiek rečiau – apibendrintas savo veiklos ir stebėjimų ataskaitas.

laiškų, dienoraščių URLK kolegijai, krinta į akis tai, kad pastarieji niekuomet tiesiogiai „neužsakinėdavo“ reikalingų temų „Lietuvyje“ ar „Vaire“. Rusų pasiuntiniai tik „draugiškai pasidalydavo turima informacija ar reikalinga literatūra“, o toliau jau patys profesoriai (taip dažniausiai buvo vadinami A. Smetona ir A. Volde-maras)⁵² griebdavo temą, ją plėtodavo, taršydavo LKDP politiką, neretai ir persūdydami.

Iki 1926 m. rudens pabaigos viena mėgstamiausių ir populiariausių LTS lyderių disputų su SSSR atstovais temų buvo perversmas. Ši jautri ir tautininkams aktuali tema pirmąkart buvo pradėta gvildinti 1923 m. gale, kai pastarieji, būdami opozicijoje, patyrė visą tuometinės valdžios cenzūros skonį. Žymiai konkrečiau ir giliau šis klausimas pradėtas studijuoti 1925 m. rudenį, kai, vykstant mūsų jau aukščiau minėtoms Lietuvos–Lenkijos deryboms Kopenhagoje ir Luganoje, tautininkų vadai, dalies antilenkiškai nusistačiusios karininkijos bei Šaulių sąjungos narių remiami, rimtai pradėjo rūpintis tarptautiniu perversmo, tiksliau, poperversminės vyriausybės užnugariu. Beje, dėl pačios perversmo idėjos suformulavimo ir ją stimuliuojant vaidmenų pasidalijimo nesame tikri, jog prioritetas šioje srityje priklauso būtent tautininkų lyderiams. Kai kurie duomenys leidžia daryti prielaidą, kad ne tautininkų vadai katalizavo antikonstitucinę valdžios pakeitimo mintį kariuomenėje, tačiau priešingai – būtent kariškiai, pirmiausia jaunesnieji „tautiškai susipratę“ karininkai valdžios siekiantiems LTS vadams bruko tokią išeitį.

Natūralu, jog konsultacijas dėl projektuojamo coup d'état tautininkai pradėjo su „bičiuliais“ iš SSSR pasiuntinybės. Rugsėjo viduryje Antanas Smetona porą kartų teiravosi S. Aleksandrovsčio nuomonės dėl Kaune organizuojamo kariškių perversmo. Jis pareiškė, kad kariuomenė ir šauliai nėra linkę taikstytis su išdavikiška Vytauto Petrulio vyriausybės politika ir ketina ją pakeisti prievarta⁵³. Kartu pirmasis Lietuvos valstybės prezidentas pasigyrė, kad valdžią po perversmo kariškiai siūlo „orientacijos į Vokietiją ir SSSR šalininkams“, t. y. jam. Tačiau A. Smetona būgštavo, kad prasidėjus perversmui tuo nepasinaudotų Lenkija, kuri, pasak jo, Lietuvą gali okupuoti per 48 valandas. Todėl būsimasis šalies vadovas iš anksto norėjo žinoti, kaip į tokią lietuvišką revoliuciją reaguotų SSSR ir ar realu tikėtis pastarosios

Be to, beveik kasdien su visomis smulkmenomis buvo rašomas diplomatinis dienoraštis. Neretai diplomatai aimanuodavo, jog po ilgos darbo dienos – susitikimų, vizitų, priėmimų – pranešimus Centrai jie baigia rašyti tik paryčiais. „Aš jau nebeįėjau daugiau rašyti. Man liko miegoti 3 valandas, po to vėl nervų tampymas su lietuviais“, – vykstant deryboms dėl nepuolimo sutarties ne kartą skundėsi S. Aleksandrovskis. Greta to atskirus pranešimus Maskvai kartais su kritinėmis pastabomis pasiuntinių atžvilgiu siųsdavo atstovybės pirmieji ir antrieji sekretoriai, karo atašė, išimtiniais atvejais ir kiti atstovybės tarnautojai. S. Aleksandrovsčio 1926 08 31 pranešimas URLK kolegijos nariui S. Aralovui, ten pat, f. 0151, ap. 13, apl. 25, b. 2661, l. 196.

⁵² S. Aleksandrovsčio 1925 07 25 diplomatinis dienoraštis Nr. 3, *RFUPA*, f. 04, ap. 27, apl. 185, b. 90, l. 10; S. Aleksandrovsčio 1925 11 24 diplomatinis dienoraštis Nr. 36, ten pat, l. 140.

⁵³ S. Aleksandrovsčio 1925 09 15 pranešimas Nr. 41 F. Rotšteinui, ten pat, f. 04, ap. 27, apl. 185, b. 83, l. 37.

paramos Lenkijai pradėjus žvanginti ginklais⁵⁴. Be to, matyt, norėdamas pągelbėti „bičiuliams rytuose“ apsispręsti, tautininkų vadas tikino S. Aleksandrovsį, jog esamomis aplinkybėmis V. Petručio kabineto susitarimas su Lenkija praktiškai neišvengiamas. Antra vertus, krikdemaį ešą šalies viduje neturį nei autoriteto, nei paramos – kariuomenė linkstanti prie Vokietijos ir Rusijos draugų (suprask – tautininkų), taigi planą realizuoti nesunku⁵⁵.

Po A. Smetonos išpažinties Sovietų pasiuntinio padėtis pasidarė gana kebli: dialogo partnerio klausimai jį užklupo kiek netikėtai, iš savo aukštųjų instancijų dėl to jis neturėjo jokių instrukcijų. Taigi liko „gryna“ diplomatija. S. Aleksandrovskis pareiškė, kad iškart atsakyti į pateiktus klausimus būtų prisiimta pernelyg didelė atsakomybė, o tokios teisės jis neturįs. „Savarankiškos Lietuvos likimui mes neabejingi, bet aš joku būdu negaliu nuspręsti, kaip SSSR vyriausybė pasielgtų įgyvendinus lietuvių karininkijos planą“, – postringavo diplomatas. Matydamas pašnekovo nerūžtingumą, A. Smetona nesuglumo. Sovietų Sąjunga vargu ar gali būti tiek suinteresuota Lietuva, kad dėl jos rizikuotų įsivelti į karinį konfliktą, – parodė savo supratingumą jis, – nors rizika nėra didelė, Anglija tikriausiai neleistų Lenkijai užgrobti Lietuvos ir įgyti dominuojančią padėtį Pabaltijyje, – dabar jau lenkė į savo pusę Platono ir Aristotelio gerbėjas, – žinoma, jeigu politinis perversmas neįgis revoliucinio charakterio, – švelniai užmetė nenuovokiam partneriui, – o to, žinoma, niekada nebus, karininkija neleis, – reikšmingai baigė A. Smetona, parodydamas kas čia tikrasis šeimininkas⁵⁶. Tolesnė pokalbio vaga buvo kiek seklesnė. Šeimininkas neberėmė svečio prie sienos, reikalaudamas skubaus atsakymo ir, tarsi būtų gavęs jo pritarimą, pradėjo samprotauti apie problemas, su kuriomis pirmiausia vyriausybei po perversmo teks susidurti šalies viduje: atsargiai pasiteiravo, ar SSSR galėtų padidinti importą iš Lietuvos, ar galėtų „pilnai apkrauti darbu“ lietuviškos odos fabrikus; pasiskundė dėl krikdemų žlugdomo valstybės aparato. Krikščionys demokratai į valstybės valdymą įtraukė mažiausiai tam tinkamus žmones, ir būsimai naujai vyriausybei eventualiai nebus kuo pasiremti, deja, kurį laiką teks remtis būtent jais, o tai didžiulis minusas, – sielojosi tautininkų veikėjas⁵⁷.

Po ilgo ir turiningo vizito Smetonų namuose pranešime URLK kolegijai S. Aleksandrovskis taip nusakė A. Smetoną plėšiančią dilemą: „Kaip kraštutinis nacionalistas Smetona kelia sau klausimą, kas Lietuvos nacionaliniam atgimimui geriau: žūti su ginklu rankose, bet pažadinti tautą ir duoti postūmį jos tautinei savigarbai, ar nuolat augant lenkiškumui Lietuvoje lėtai mirti nuo tautinę savimonę migdančių narkotikų?“⁵⁸ Kartu pasiuntinys padarė ir kai kurias išvadas: a) Smetona

⁵⁴ Ten pat.

⁵⁵ Ten pat.

⁵⁶ Ten pat, p. 38.

⁵⁷ Ten pat, p. 39.

⁵⁸ Ten pat, p. 37.

perversmo galimybės Lietuvoje nė kiek neperdeda. Esant tinkamam vadovavimui, kariuomenės ir šaulių nuotaikos gali kristalizuotis tokiu aktu; b) įvykus coup d'état, Smetona dėl savo „nepajudinamų principų“ natūraliai taptų perversmo vadu ir vieninteliu kandidatu į valstybės vadovus; c) deja, Smetona silpno charakterio, nerūžtingas, be temperamento, tad jam labiau pritiktų tapti „tautinio atgimimo „kančiniu“, o ne diktatoriumi; d) panašaus pobūdžio renginys būtų avantiūra, bet ne todėl, kad galėtų sukelti tarptautines komplikacijas ar karinius susidūrimus, bet todėl, kad perversmo iškelta vyriausybė ilgai būtų ignoruojama didžiųjų valstybių. Turint galvoje kritišką Lietuvos ekonominę padėtį, naujomis aplinkybėmis vyriausybė vargu ar išsilaikytų; e) jeigu Smetonos mintis dėl Anglijos laikysenos perversmo metu ir turi kažką racionalaus, nors ji neišbaigta, tai Smetonos noras lygiagrečiai orientuotis į SSSR ir Vokietiją yra klaida, nes orientacija į Vokietiją tam tikra prasme suponuoja proanglišką laikyseną; f) Smetona Lietuvoje bene vienintelis principingas žmogus. Jis nedvejodamas orientuojasi į mus. Būtent jam priklauso formulė, skelbianti, kad „jeigu Lietuvai lemta prarasti valstybinį savarankiškumą, tai reikia eiti su bolševikais, nes taip Lietuva išlaikys tautinio atgimimo perspektyvą“; g) karininkijos, šaulių ir Smetonos nuotaikos yra nelyginant fokusas, kuris atspindi krašte vienintelę realią jėgą, galinčią sutrukdyti Lietuvos kapituliaciją Lenkijai. Solidus informacijos šaltinis man tvirtina, kad prezidentas Aleksandras Stulginskis Ministrų kabineto sprendimo pasirašyti susitarimą su Lenkija nesankcionuoja tik dėl to, kad kariuomenė ir šauliai (kiekvienas atskirai) siuntė pas prezidentą delegacijas su griežtais protestais; h) karingas šaulių ir kariškių nuotaikas būtina išlaikyti iki Seimo susirinkimo (rugsėjo 25 d.). Tam tikslui Sobolevskis Smetonai perdavė informaciją apie Čarneckio norą susitarti su Lenkija. Sobolevskio liudijimu, sužinojęs naujieną, Smetona labai susijaudino. Jis įtaria, jog yra sekamas; i) dėl perversmo daugiau jokių žingsnių nedarysiu. Su Smetona nesusitikinėsiu bent iki tol, kol sužinosiu jūsų nuomonę... Taigi prašau nurodymų“⁵⁹.

Maskvoje informacijos apdorojimas ir sprendimo priėmimas kiek užtruko, todėl pasiuntinys kurį laiką veikė savo nuožiūra. Jis toliau skrupulingai tyrė padėtį Kaune ir informavo Maskvą. Po savaitės, rugsėjo 22 d., pranešime URLK kolegijos nariui F. Rotšteinui jis rašė: „Smetona, atrodo, dar neprarado vilties išlaikyti nepriklausomą Lietuvos valstybę. „Žūti su ginklu rankose“, – skamba gražiai, bet tam padaryti reikalingas charakteris stipresnis nei Smetonos“⁶⁰. <...> Jokių pažadų Smetonai neduodu ir perversmui jo neskatinu <...> tik kraštutiniai nacionalistai nuoširdžiai nori sužlugdyti susitarimą (Lietuvos ir Lenkijos. – A. K.). Tačiau tai nereiškia, kad juos už tai reikia skatinti perversmui, bet tai reiškia, kad jiems reikia leisti triukšmauti iš visų jėgų. Jeigu aš pradėsiu Smetoną vėsinėti, tai tas valios stokojantis

⁵⁹ Ten pat, p. 37–41.

⁶⁰ Tokią ar panašią charakteristiką A. Smetonai tarpukariu parašė ne vienas Sovietų diplomatas. Ar toji aplinkybė neatsiliepė Lietuvai 1939–1940 m. situacijoje?

žmogus visai ištiš“⁶¹. Pasvėręs visus už ir prieš (Lietuvos–Lenkijos derybose prasi-dėjusią pertrauką, V. Petruolio vyriausybės krizę, vyriausybės grasinimą generolą Kazį Ladigą nušalinti nuo kariuomenės Generalinio štabo viršininko pareigų), di-plomatas konstatavo, jog „po paskutinių krikščionių demokratų manevrų sprogimo galimybė artimiausiu metu tapo mažai tikėtina“⁶².

Pagaliau informaciją apdorojo ir Maskva. Nuomonių būta įvairių: paremti, de-maskuoti, „duoti solidų interviu spaudai ir ramiai laukti įvykių“. Rugsėjo 23 d. di-plomatinis paštas atstovybei Kaune atgabeno F. Rotšteino laišką. Tonas buvo kiek grūmojantis: „Mano neigiamai nuomonei dėl Jūsų įsivėlimo į valstybinio perversmo organizavimą pritaria ir kolegijos nariai. Tokiais atvejais nesunku pradėti, bet sun-ku rasti išeitį ir baigti. Mes negalime duoti jokių pažadų net jeigu perversmas įvyk-tų ne be Jūsų dalyvavimo ar palaiminimo. Viskas priklauso nuo įvykių. Greičiausiai, jeigu Jūs laikysitės neaiškios pozicijos ir neduosite Smetonai jokių pažadų, tai jokio valstybės perversmo ir neįvyks, nes, be karininkijos, už sąmokslininkų jokia jėga nestovi. Bet tai ne bėda, nes perversmo rengėjai anksčiau ar vėliau užims fašistines pozicijas ir taps mūsų priešais. Mums būtų naudingas tik paprastas vyriausybės pasi-keitimas arba nors Čarnecko išėjimas“⁶³. Būdinga tai, jog Lietuvoje bręstančią vidaus politinę krizę Maskva iškart įkomponavo į tarptautinį kontekstą. Paskutinis URLK kolegijos nario laiško sakinytis rodo, kad į Lietuvą Maskva buvo linkusi žvelgti per savo santykių su Lenkija prizmę. „Gal per Čičerino–Skrzynskio susitikimą bus paliestas ir Lietuvos klausimas, tada paaiškės ir mums ką daryti“⁶⁴, – spėliojo F. Rotšteinas.

Gaęs F. Rotšteino instrukcijas, rugsėjo antrojoje pusėje S. Aleksandrovskis sa-vo pasimatymus su A. Smetona apribojo, o spalio pradžioje netikėtai skubiai buvo iškvieštas į Maskvą. Centras greičiausiai viską norėjo išgirsti savo ausimis ir tik pas-kui priimti generalinį sprendimą. Artimiau susipažinus su Politinio biuro ir URLK kolegijos darbo praktika, neatmestina ir tai, jog ne viską, ne visas užmačias pastaro-sios Sovietų instrukcijos buvo linkusios patikėti diplomatiniam paštui. Dabar LTS vadovui reikėjo tenkintis susitikimais su Sobolevskiu. Pastarasis Antano ir Sofijos Smetonų namų slenkstį mynė dažnai. Štai tik spalio pirmojoje pusėje į svečius pas perversmo organizatorių jis ėjo tris kartus: spalio 5, 12, 13 dienomis. Be kitų klausimų, toliau buvo gvildenama perversmo tema. Tiesa, prelegentu dažniau buvo A. Smetona, o jo nesant, S. Smetonienė. Sobolevskis labiau buvo linkęs tenkintis nuodėmklausio vaidmeniu ir tik retkarčiais nesusilaikęs tapdavo sufleriu, ypač tuo-met, kai būdavo kalbama apie krikščionių demokratų „orientaciją“ į Lenkiją ar Va-tikaną. Po spalio 12 d. vizito į diplomatinį dienoraštį rusų diplomatas užrašė: „Jis

⁶¹ S. Aleksandrovskio 1925 09 22 pranešimas Nr. 21453 URLK, ten pat, l. 71.

⁶² Ten pat.

⁶³ F. Rotšteino 1925 09 23 laiškas S. Aleksandrovskiui, ten pat, b. 89, l. 12–13.

⁶⁴ Ten pat, p. 13.

(A. Smetona. – A. K.) išeities nemato, į Lietuvos ateitį žiūri pesimistiškai. Perversmo sėkme netiki ir visai netiki, jog po perversmo valdžią pavyktų išlaikyti⁶⁵. Kitą dieną apsilankęs Smetonų namuose, šeimininko neužtiko. Sobolevskį priėmė S. Smetonienė. Kalba iškart pakrypo į politiką: buvo aptarti įvykiai užsienyje ir Lietuvoje, toliau vanojami krikščionys demokratai ir jų klerikalizmas. Anot S. Smetonienės, „jei Lietuvoje bus revoliucija, tai ji savo teroru prieš dvasiškius panašės į Didžiąją Prancūzijos“⁶⁶. Apie savo vyrą moteris atsiliepė itin pagarbiai, pareiškėdama, kad „lenkiasi prieš jo tyrumą, sąžiningumą ir atsidavimą idėjai“. SSSR reikalų laikinasis patikėtinis diplomatiniam dienoraštyje, be kita ko, pažymėjo: „<...> apie valandą kalbėjau su Smetoniene – protinga, pačiame politinių įvykių sukuryje, viskuo gyvai domisi, puikiai informuota“⁶⁷.

Spalio 19 d. į SSSR atstovybę užsuko A. Smetona. Kartu atsivedė A. Voldemarą, kuris krikščionių demokratų valdžios nuo Laikinosios sostinės buvo laikomas per atstumą, todėl dar nebuvo susipažinęs ir bendravęs nei su S. Aleksandrovskiu, nei su Sobolevskiu. Profesorius pastarajam sugebėjo palikti neišdildomą įspūdį. „Išmintingas, plačiai išsilavinęs žmogus. Žymiai protingesnis ir labiau už Smetoną išprusęs. Tikras tautininkų lyderis“⁶⁸, – neslėpė savo susižavėjimo nuo Maskvos Sobolevskis. A. Voldemaras su jam būdingu ryžtingumu netruko viską sustatyti į savo vietas: proletarinė revoliucija Lietuvoje negalima – nėra proletariato, bet tautinę revoliuciją gali įvykdyti armija. Kareiviai kairuoliai, karininkai – nacionalistai⁶⁹. Toliau ilgai postringavo apie Šventojo Sosto įtaką krikščionims demokratams, prasitarė, jog, kai vyko lietuvių ir lenkų derybos, „visi laukė perversmo“⁷⁰. Pastaroji A. Voldemaro tezė, manytume, patvirtina ankstesnę mūsų mintį, kad karininkų organizuojamas sąmokslas tautininkų vadams daugiau buvo deus ex machina, nei paklusnus ginklanešys. Bent jau A. Voldemarui tai tikrai. Ko gero, vyresnis amžiumi ir patirtimi A. Smetona savo bendražygiui patikėdavo ne visas paslaptis.

Grįžęs iš Maskvos į Kauną 1925 m. rudenį, S. Aleksandrovskis taktiką pakeitė: suskato akyliau domėtis valdžios vidaus politinėmis tendencijomis, nes Maskvai kilo įtarimas, kad tautininkų šnekos apie perversmą yra tiktai širma, už kurios slypi LKDP siekimas įvesti diktatūrą Lietuvoje. Įdomu, jog Maskvos nuogastavimus ta linkme paakino patys tautininkai. Lapkričio viduryje A. Smetona Sobolevskiu atskleidė paslaptį apie fašistinės organizacijos kūrimąsi Lietuvoje. Anot tautininkų veikėjo, organizacijai vadovauja Darbo Federacijos pirmininkas Kazys Ambrozaitis

⁶⁵ Sobolevskio 1925 10 14 diplomatinis dienoraštis Nr. 24, ten pat, b. 91, l. 9.

⁶⁶ Sobolevskio diplomatinis dienoraštis 1925 10 13 Nr. 26, ten pat, l. 20.

⁶⁷ Ten pat.

⁶⁸ Sobolevskio diplomatinis dienoraštis 1925 10 19 Nr. 26, ten pat, l. 26.

⁶⁹ Ten pat, p. 27.

⁷⁰ Ten pat, p. 26.

ir krikdemas Antanas Šmulkštys, kuriems „ramiai užmigti neleidžia Musolinio laurai ir kurie nori pakartoti Italijos istoriją Lietuvoje“⁷¹. Lauželių pakurstė ir Čekoslovakijos konsulas Lietuvoje Janas Galija, tam pačiam Sobolevskui patvirtinęs, kad „<...> mieste eina kalbos, jog krikščionys demokratai ruošiasi išvaikyti Seimą ir įvesti diktatūrą“. Nurodė Čekoslovakijos atstovas ir būsimos diktatoriaus pavardę. Musolinio ranka Lietuvoje tapsiąs A. Šmulkštys. Tiesa, pats J. Galija kreivai žiūrėjo į krikdemų galimybes įvesti diktatūrą, nes „<...> karininkija ir eiliniai už tautininkus ir liaudininkus“⁷².

Po kelių dienų tautininkų vadai labiau praskleidė LKDP bloko valdžios ir valdymo tendencijų užkulius. A. Smetona ir A. Voldemaras, svečiuodamiesi pas S. Aleksandrovskį ir gurkšnodami arbatą, papasakojo intriguojantį siužetą. Jeigu tikėtume tautininkais, tai krikščionių demokratų sluoksniuose dar 1924 m. pradėtas svarstyti diktatūros klausimas. Buvę išstudijuoti režimai Rusijoje, Italijoje ir Primo de Rivera Ispanijoje. Deja, su nusivylimu rasta, jog Lietuvoje nėra tokių atramos taškų kaip proletariatas, labai varginga ir gausi valstietija, nėra plataus smulkiosios buržuazijos sluoksnio ar gerai organizuoto stambaus kapitalo⁷³. Todėl tinkamiausias Lietuvai buvęs pripažintas Primo de Rivera diktatūros modelis, t. y. grynai karinė diktatūra. Iširtas ir politinių jėgų santykis armijoje, jos galimybės, bet rezultatai buvę krikščionims demokratams nepalankūs⁷⁴. Vis dėlto, pasak tautininkų ideologų, krikdemiai tos minties visiškai dar neatsisakė, nors patys tautininkai ir nemana, kad diktatūra Lietuvoje gali būti įgyvendinta tik LKDP jėgomis⁷⁵.

Prie progos buvę pirmieji Lietuvos valstybės asmenys pateikė ir savo požiūrį į „valdžios problemą“ Lietuvoje. Galbūt tiksliau – alternatyvą krikdemų projekcijoms. A. Voldemaro nuomone, pagrindinis klausimas ne kaip nuversti krikščionis demokratų nuo valdžios, bet kas bus po to, nes „dėl carinės Rusijos žandarų režimo kunigai per paskutinius 100 m. tautoje įgijo moralinę autoritetą“, kurio per pastaruosius trejus metus dar galutinai neiššvaistė. Kita problema, pasak profesoriaus, tai lietuviškos partijos, opozicija, kuri kol kas nesugeba tinkamai veikti parlamentarizmo sąlygomis⁷⁶. Jam pritarė ir A. Smetona, kuris, Sovietų pasiuntinio manymu, kalbėjo atviriau nei A. Voldemaras ir taip pat negailėjo kritikos opozicijai, sielojosi dėl lietuvių moterų neišprusimo, kad per rinkimus pasiduoda krikdemų agitacijai. „<...> Lietuvos valstiečiams nebuvo kur ir kada įkvėpti respublikoniškosios dvasios.

⁷¹ S. Aleksandrovskio diplomatinis dienoraštis 1925 11 17 Nr. 34, ten pat, b. 90, l. 124.

⁷² Ten pat, p. 125.

⁷³ S. Aleksandrovskio 1925 11 24 diplomatinis dienoraštis Nr. 36, ten pat, l. 139.

⁷⁴ Įdomu, ar šis „akademinis tyrimas“ ir jo rezultatai tikrai buvo LKDP įdirbio vaisius, o ne pačių tautininkų studijų išvados?

⁷⁵ Ten pat, p. 140.

⁷⁶ Ten pat, p. 137–138.

Visa istorija – monarchizmas: lietuvių, lenkų, rusų, vėliau – katalikiškas“, – kalbėjo A. Smetona. Todėl jis esąs už „amerikietiško tipo respubliką, kur labai didelė prezidento valdžia skiriant ir atleidžiant“⁷⁷. Diplomatiniame dienoraštyje rusų pasiuntinys pasižymėjo: „Matyti, kad Smetona bei Voldemaras ir patys galvoja apie diktatūrą, nes yra apmąstę ir žino, kaip diktatūros sąlygomis turi veikti biurokratinis aparatas, iš kur gauti lėšų, kaip skirstyti, kaip ir su kuo kovoti po valdžios užėmimo, kokia turi būti užsienio politika. Tačiau praktiškai jie vargu ar ką nors gali, nes abu per daug jau „profesoriški“⁷⁸. Kaip parodė netolima ateitis, S. Aleksandroviskis lietuviškos profesūros aiškiai neįvertino.

Lapkričio pabaigoje jis pasistengė susilpninti Maskvos būgštavimus dėl LKDP diktatūros Lietuvoje. Viename pranešimų raše: „<...> krikščionys demokratai diktatūrai dabar neturi priemonių. Aš daug kartų tikrinau ir galiu tvirtinti, kad kariuomenė jų nepalaikys. Netgi šauliai tik iš dalies palaikytų atvirą perversmą. Jie netgi neturi populiarus lozungo perversmui ir lėšų bei priemonių, kaip pagerinti paprasto gyventojų padėtį ir taip jį sutaikyti su diktatūra“⁷⁹. Antra vertus, diplomatas URLK kolegijai siūlė nepraleisti patogios progos įsikišti į Lietuvos vidaus reikalus, kartu nepastebimai koreguojant ir jos užsienio politiką. Jo planas buvo toks: plėtoti ryšius su krikdemais ir tokiu būdu įtvirtinti SSSR politiką Lietuvoje, o jeigu pastarieji nesiduotų vedami už pavadžio, „tai reikia išvystyti kampaniją tarp rinkėjų prieš krikdemus <...>, užmegzti kontaktus su opozicija ir nepraleisti progos ją sustiprinti“⁸⁰. Pasiuntinio nuomone, „mums reikia greitai apsispręsti ir LKDP valdžiai duoti pajusti susitarimų (ekonominių. – A. K.) su mumis skonį, o paskui, kai ji taps nuo mūsų dar labiau priklausoma, mes galėsime daryti jai spaudimą (prieš rinkimus (Seimo. – A. K.) anuliuoti ar laikinai nutraukti mūsų užsakymus)“. Nedidelis, epizodinis vaidmuo diplomato sumanymuose buvo paliktas ir LKP: artėjančiuose III Seimo rinkimuose bandyti „susiblokuoti“ su LSDP, o jeigu tai nepavyktų, socialdemokratų kompromituoti, bet vis dėlto rinkimuose raginti balsuoti už juos, „kad susilpnintų krikščionis demokratų“⁸¹.

Po visapusiško ir detalaus situacijos Lietuvoje skrodimo 1925 m. rudenį SSSR diplomatai kurį laiką nustojo domėtis perversmais Kaune. Juolab kad aprimo ir tautininkų valdžios aistros. Visi: pozicija, opozicija, pagrindinė LKP su SSSR atstovybe priešakyje (vieni viešai, kiti ne visai) rengėsi III Seimo rinkimams. Liaudininkų „Lietuvos žinios“ rinkimų į Seimą dienas (1926 m. gegužės 8–9 d.) paskelbė net „Tautos vadavimo dienomis“ iš LKDP jungo⁸². SSSR atstovybė Kaune, pamačiusi šį šūkį, tikriausiai trynė rankomis.

⁷⁷ Ten pat, p. 139.

⁷⁸ Ten pat, p. 140.

⁷⁹ S. Aleksandroviskio pranešimas S. Aralovui 1925 11 20 Nr. 68, ten pat, b. 85, l. 40–41.

⁸⁰ Ten pat, p. 43.

⁸¹ Ten pat, p. 43–44.

⁸² *Lietuvos žinios*, 1926 05 08, p. 1.

Antra vertus, 1926 m. pavasarį neliko visiškai užmiršta ir perversmo šmėkla, kuri, nelyginant Polišinelio paslaptis, klajojo po Kauną. III Seimo rinkimų išvakarėse subruzdavo liaudininkai. Tuometinis II Seimo pirmininkas liaudininkas Jonas Staugaitis prezidentui A. Stulginskiui „Pro memoria“ rašė: „Pasirodo, kad „griežtosios politikos“ metodais jie (krikščionys demokratai. – A. K.) turėjo priruošti mūsų liaudį prie faktinės savo partijos diktatūros. Šiandien plačiai kalbama visuomenėje apie bloko rengiamą perversmą. Tos kalbos remiasi pirmiausia krikščionių demokratų vadų pareiškimais“⁸³. Balandžio viduryje spauda pradėjo skelbti apie Józefo Piłsudskio rengiamą perversmą ir norą sudrausminti Lenkiją diktatūriniu valdymu⁸⁴. Šios naujienos įkvėpė ir A. Smetoną, kuris, anot D. Skalovo, parodė išskirtinį susidomėjimą ir norą diskutuoti J. Piłsudskio sumanymo motyvais⁸⁵.

Tuoju po III Seimo rinkimų, gegužės 11 d., S. Aleksandrovsį „patikimas šaltinis“ informavo, jog, negavęs daugumos Seimo rinkimuose, krikdemų blokas iškėlė diktatūros įvedimo Lietuvoje klausimą, tačiau kariuomenei atsisakius paremti iniciatyvą, turėjo nurimti⁸⁶. Pastaroji žinia, neaišku ar atsitiktinai, rado atgarsį ir spaudoje. Pranas Dailidė (savo publicistiką pasirašinėjęs karingu pseudonimu „V. I. Karas“) „Lietuvos žiniuose“, neslėpdamas paniekos ir sarkazmo, rašė: „Demokratijos priešas klerikalizmas yra tik atstumtas nuo valdžios vairo, bet dar toli gražu neperblokštas“⁸⁷. „Juk visas kademų blokas iš esmės yra fašistinis, tik įgimtas bailumas neleido jų vadams griebtis atviro smurto, nors jie žūtūt norėjo rasti kandidatą į diktatorių“⁸⁸. Toks radikalus liaudininkų ideologo įžvalgumas visu šimtu procentų sutapo su SSSR atstovybės Lietuvoje pozicija ir neabejotinai jai turėjo būti prie širdies. Žinoma, jeigu šios informacijos pasirodymas spaudoje nebuvo iš anksto rusų diplomatų suplanuotas.

Dar po poros savaičių perversmo šmėkla vėl gąsdino liaudininkus, tik šįkart pro kitą langą. P. Dneprovui J. Pronskus skundėsi, kad po Seimo rinkimų dėl socialdemokratų ir tautininkų užsispyrimo liaudininkai jaučiasi tarsi „tarp dviejų ugnių“: pirmieji kategoriškai nesutinka įsileisti tautininkus valdžion, o pastarieji, likę už valdžios borto, „gali iššaukti maištą šalyje“⁸⁹. J. Pronskaus nuomone, dirbti vyriausybėje nuolat laukiant perversmo liaudininkams bus be galo sunku. Rusų diplomatas „Lietuvos žinių“ redaktoriui tąkart jokios paguodos nesuteikė.

⁸³ Antrojo Seimo pirmininko J. Staugaičio „Pro memoria“ Respublikos prezidentui, *Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyrius* (toliau – *LNMMB RS*), f. 25-304, l. 1.

⁸⁴ Politinis džaz-bandas Varšuvoj, *Lietuva*, 1926 04 01, p. 1; Laukiamas Lenkijos kabineto krizis, ten pat, 1926 04 13, p. 1.

⁸⁵ D. Skalovo 1926 04 15 pranešimas URLK, *RFUPA*, f. 0150, ap. 13, apl. 23, b. 19, l. 49.

⁸⁶ S. Aleksandrovsio 1926 05 11 pranešimas B. Stomoniakovui, ten pat, f. 04, ap. 27, apl. 186, b. 98, l. 73.

⁸⁷ V. I. K a r a s [P. D a i l i d ė], „Lai apsiereiškia Tautos valia“, *Lietuvos žinios*, 1926 05 28, p. 1.

⁸⁸ V. I. [P. D a i l i d ė], *Lietuvos žinios*, 1926 06 20, p. 1.

⁸⁹ Išrašas iš P. Dneprovo 1926 05 25 pokalbio su „Lietuvos žinių“ redaktoriumi J. Pronskumi, *RFUPA*, f. 0151, ap. 13, apl. 23, b. 2643, l. 37.

Koalicinėje liaudininkų-socialdemokratų vyriausybėje negavę jokių postų, nors ir patekę pirmąkart į Seimą, LTS vadovai jautėsi nelaimingi ir 1926 m. vasarą kurį laiką buvo plėšomi dvejojių: rėmė Seime kai kuriuos kairiojo centro vyriausybės žingsnius, bet kartu spaudoje⁹⁰ ir pokalbiuose su Sovietų diplomatais abejojo parlamentarizmo nauda tuometinei Lietuvai⁹¹. Tačiau skirtingai nei 1925 m. rudenį, 1926 m. vasarą–rudenį Maskvos požiūris į tautininkų planus perversmo būdu ateiti į valdžią buvo gerokai gravitavęs ne jų naudai. 1925 m. rudenį S. Aleksandrovskis, bijodamas A. Smetoną „sugniuždyti“, neatkalbinėjo jo nuo perversmo idėjos, netgi sąmoningai skatino „triukšmauti“ ir taip griauti LKDP užsienio politiką. Taigi iš esmės ne tik įvykiams leido laisvai rutuliotis, bet net juos buksyravo. Tuo tarpu 1926 m., ypač po III Seimo rinkimų jau buvo elgiamasi priešingai. Politinių herojų kaita Lietuvos valdžios olimpe Maskvą iš esmės tenkino, todėl ji pradėjo blokuoti tautininkų užmačias.

Nedžiugino Sovietų diplomatų ir 1926 m. rudens pradžioje nuskaidrėję tautininkų santykiai su krikščionimis demokratais bei prasidėjęs nepriklausomybės kovų savanorių sąjūdis. Rugsėjo 28 d. pranešime URLK kolegijai D. Skalovas, be kita ko, pažymėjo: „Draugai (LKP veikėjai. – A. K.) mano, kad savanorių suaktyvėjimas ir tautininkų prisijungimas prie jų gali Lietuvos vyriausybei padaryti rimtą grėsmę, nes smetonininkus remia nemažai valdininkijos ir karininkų. Partijos draugų nuomone, atstovybė, kuri daro įtaką Smetonai ir Voldemarui, privalo pastaruosius paveikti ir atitraukti nuo dešiniųjų“⁹². 1926 m. rudenį privačiuose pokalbiuose su A. Smetona rusų pasiuntiniai ne kartą atkalbinėjo jį nuo perversmo ir net grėsmingai perspėjo, kad akcija prieš dabartinę vyriausybę Lietuvos buržua gali būti pavojinga, nes „fašizmo mobilizacija gali mobilizuoti kairiąsias jėgas, kurios gali padaryti didelių netikėtumų“⁹³. Kaip į tokius gana atvirus grasinimus reagavo pirmasis Lietuvos valstybės prezidentas, aiškių duomenų neturime, nors iš SSSR diplomatų ataskaitų matyti, jog jis minėtos „informacijos“ nekommentavo, o tai Sovietų pasiuntinius vertė spėlioti⁹⁴. Antra vertus, esame linkę įtarti, jog toks Sovietų diplomatų atlapaširdiškas išvalgos nestokojusiam A. Smetonai negalėjo būti prie širdies. Įvertinęs išpėjimus, jis turėjo padaryti mažiausiai tris reikšmingas išvadas: 1) SSSR manipuliuoja Lietuvos politinėmis partijomis ir minta jų tarpusavio konfrontacija; 2) M. Sleževičiaus vyriausybės vykdoma politika Maskvai priimtina, todėl negali

⁹⁰ A. S m e t o n a, Programos klausimu, *Lietuvis*, 1926 05 21, p. 1; A. V o l d e m a r a s, Pirmas žingsnis – pirma klaida, ten pat, 1926 06 11, p. 2; A. S m e t o n a, Parlamentarizmo negalavimai, ten pat, 1926 06 18, p. 1; A. S m e t o n a, Demokratiškas romantizmas, ten pat, 1926 07 09, p. 1.

⁹¹ D. Skalovo 1926 06 01 pokalbio su A. Smetona trumpas užrašas, *RFUPA*, f. 04, ap. 27, apl. 186, b. 105, l. 167–168; S. Aleksandrovskio 1926 06 09 diplomatinis dienoraštis, ten pat, l. 140.

⁹² D. Skalovo 1926 09 28 pranešimas B. Stomoniakovui, ten pat, b. 104, l. 25.

⁹³ Ten pat.

⁹⁴ Ten pat.

būti naudinga Lietuvai; 3) savo interesus Lietuvoje Maskva pasirengusi realizuoti netgi kraštutinėmis formomis – komunistiniu puču. Jeigu tautininkų veikėjas tikrai padarė mūsų jam priskirtas ar panašias išvadas, tai tikėtina, kad jos paakino jį užgniaužti visas nuoskaudas ir, laikinai susitaikius su krikščionimis demokratais, „gelbėti“ Lietuvą perversmo būdu. Tokia logika liudytų A. Smetonos nuoseklumą: kaip kraštutiniam nacionalistui ir vėsiam katalikui krikdemai jam atrodė pavojingi dėl „orientacijos“ į Lenkiją bei klerikalizmo, tačiau kairiojo centro vyriausybės demokratizmas, anot Algirdo Juliaus Greimo, išjudinęs abu Lietuvos valstybės polių – tautinį ir socialinį⁹⁵, jį dar labiau baugino. Juolab po to, kai jis tarėsi perkandęs, kas stovi už jo.

A. Smetonai ir toliau neatsisakant perversmo panacėjos, Sovietų diplomatai net išsijuose stengėsi sugrąžinti savo „bičiulį“ į doros kelią. Itin plušo D. Skalovas. Jis, dažnai bendraudamas su būsimuoju „tautos vadu“, jam kalė į galvą mintį, jog tokiai sparčiai progresuojančiai partijai kaip tautininkams visiškai neverta susidėti su susikompromitavusiu LKDP bloku, kad Lietuvai „jokia bolševizacija negresia“, o krikdemai, prisidengdami A. Smetonos vardu ir populiarumu, rezga įvairias machinacijas ir nori įvykdyti fašistinį perversmą⁹⁶. Gavę valdžią, krikščionys demokratai tautininkus vėl nugrūs į pogrindį, nes šie bus „išsunkti ir nebereikalingi <...>. Krikščionių demokratų tikslai neturi nieko bendra su kilniais tautininkų idealais“, – bandė A. Smetonos savimylą D. Skalovas. Raportuodamas apie savo triušą Maskvai diplomatas-agentas nesusilaikė nepasigėrėjęs savimi: „Pataikiau kaip pirštu į akį. Garbingą profesorių tai net truputį sukretė, o ponia Smetonienė paskubėjo pareikšti, kad jis nesiduos vedamas „šeškomo“ už pavadėlio“⁹⁷.

Perkalbėti užsispyrusį, tipišką lietuvių (taip A. Smetoną apibūdina istorikas prof. L. Truska)⁹⁸ D. Skalovui nelabai sekėsi. Nors A. Smetona ir nusileido, jog bolševizacija Lietuvai negresia, bet tebetvirtino, kad neprotinga ir neapgalvota vyriausybės politika veda prie tolesnio ekonominio šalies nuosmukio, skatina bedarbystę, o tai gali revoliucionizuoti žemesniuosius visuomenės sluoksnius⁹⁹. Todėl, LTS lyderio nuomone, Lietuvoje būtina radikali valdžios pertvarka. Pasak tautininkų veikėjo, „dabartinis Seimas ir vyriausybė yra netinkami“, todėl būtų naudinga dar iki pavasario surengti naujus rinkimus, kurie sušvelnintų tautos išrinktųjų poliarizaciją ir duotų monolitiškesnę daugumą su aiškesne politine programa¹⁰⁰. Atrodo, jog iš A. Smetonos samprotavimų D. Skalovas taip ir nesuprato, ar pastarasis pasidavė jo įkalbinėjimams ir šneka tik apie neeilinius Seimo rinkimus, ar čia jau aptariami

⁹⁵ A. J. G r e i m a s, Gruodžio 17 d. perversmas (konkrečios analizės bandymas), *Darbas*, 1957, Nr. 1, p. 15.

⁹⁶ D. Skalovo pokalbio užrašas su A. Smetona 1926 11 24, *RFUPA*, f. 0151, ap. 13, apl. 23, b. 2643, l. 97.

⁹⁷ Ten pat, p. 95.

⁹⁸ L. T r u s k a, Antanas Smetona ir jo laikai, Vilnius, 1996, p. 188.

⁹⁹ D. Skalovo pokalbio užrašas su A. Smetona 1926 11 24, *RFUPA*, f. 0151, ap. 13, apl. 23, b. 2643, l. 97.

¹⁰⁰ Ten pat, p. 96.

poperversminės vyriausybės planai. Antra vertus, vargu ar S. Aleksandrovsčio ir D. Skalovo dialogus, kurie kartais užtrukdavo net tris valandas, su LTS lyderiais 1926 m. rudenį galima interpretuoti kaip pirmųjų raginimą antriesiems „imant valdžią kuo griežčiausiai atsiriboti nuo krikščionių demokratų“¹⁰¹. Jeigu antroji pasta-rojo teiginio dalis neabejotina, tai pirmoji – „imant valdžią“ – mūsų supratimu, tokia nėra. Mums nepavyko aptikti dokumento, iš kurio būtų matyti, jog SSSR di-plomatai ragina tautininkus imti valdžią ir nuversti kairiojo centro vyriausybę.

Būdinga, jog nuo 1926 m. lapkričio A. Smetona jau ne taip entuziastingai da-lijosi mintimis apie perversmą su rusų pasiuntiniais. Mūsų pastebėjimu, retesnis tampa ir pats perversmo terminas jo retorikoje. Šie pokyčiai greičiausiai susiję su konkrečių pasirengimų perversmui pradžia ir A. Smetonos nepasitikėjimu Sovietais. Perversmo išvakarėse galutinai išsiaiškinęs SSSR poziciją, A. Smetona turė-jo rimtų priešasčių rusų diplomatų budrumą migdyti ir jų dėmesį kreipti kita linkme. Išryškėjo net tam tikras paradoksas: kuo labiau artėjo perversmas, tuo mažiau A. Smetona apie jį diskutavo. Per daugelį susitikimų ir pokalbių su A. Smetona SSSR atstovams apie rengiamą perversmą nepavyko išpešti nieko konkretaus. Todėl lemtingųjų gruodžio įvykių išvakarėse Kaune SSSR diplomatai dėl tolesnių tautininkų planų išgyveno savotišką informacijos badą ir turėjo ten-kintis spėlionėmis arba abstrakčiais teoriniais pamąstymais. Lapkričio 28 d. pranešime į Maskvą D. Skalovas nurodė, kad „smetonininkų partija“ didina įtaką buržuazijoje, valdininkijoje ir karininkijoje. Pasak pirmojo sekretoriaus, nebūda-ma surišta nei su pozicija, nei su opozicija, ši partija „kala sau politinį kapitalą ir populiarumą visomis patogiomis progomis „bei žaisdama kultūriniu nacionaliz-mu stengiasi parodyti, kad tik ji „viena žino receptą, kaip išgelbėti Lietuvą“¹⁰². „Reikia pažymėti, – toliau rašė diplomatas-agentas, – kad anksčiau buvęs tylus, Smetona dabar noriai eina į politinę avansceną, sako kalbas ir netgi sukelia aud-ringus plojimus. Nėra abejonės, jeigu vyriausybė eis kaktomuša į karą su opozicija, tai Smetona vėl pasitrauks į šešėlį“¹⁰³, – neperkandęs „profesoriško“ A. Smeto-nos charakterio, klaidingai prognozavo D. Skalovas.

Tiesa, šią spragą bandyta užpildyti skurdžiais agentūriniais pranešimais, infor-macija, gaunama diplomatiniais kanalais, kontaktais su valdžios žmonėmis bei sava-rankiška situacijos analize. Dar 1926 m. vidurvasarį SSSR atstovybė Kaune per savo agentūrą gavo žinių, jog generolo K. Ladigos bute vyksta slapti kai kurių dešiniojo bloko politikų ir aukštų kariškių pasitarimai¹⁰⁴. Tačiau dėl didelės sąmokslininkų konspiracijos sovietų informatoriams nieko tikresnio sužinoti nepavyko. Tokia

¹⁰¹ Z. B u t k u s, SSSR intrigos..., p. 145.

¹⁰² D. Skalovo 1926 11 28 pranešimas B. Stomoniakovui, *RFUPA*, f. 04, ap. 27, apl. 186, b. 104, l. 39.

¹⁰³ Ten pat, p. 40.

¹⁰⁴ S. Aleksandrovsčio 1926 07 20 pranešimas S. Aralovui, *RFUPA*, f. 04, ap. 27, apl. 186, b. 102, l. 42.

padėtis rusų pasiuntinį neramino. Jo pranešimuose į Maskvą pasigirdo abejonių ir netgi nevilties gaidelių. Sumaištį sovietų stovykloje didino ir jų pačių kurstoma anti-lenkiška kampanija Lietuvoje¹⁰⁵. Bumerangu sugrįžo Maskvos pučiama propaganda apie J. Pilsudskio ketinimus aneksuoti Lietuvą. Liepos viduryje S. Aleksandrovskis, analizuodamas Lietuvos pasiuntinio Sovietų Sąjungoje Jurgio Baltrušaičio nenutrūkstamą „žinių srautą“ apie neva Lenkijos pasirengimus pulti Lietuvą, kurį pastarasis uoliai pumpavo į URLK kolegijos narių galvas, dvejodamas rašė: „Man atrodo, kad Baltrušaitis specialiai sąmoningai pučia Lenkijos grėsmę Lietuvai dabartiniu metu <...> apie Lenkijos armijos judėjimą ir koncentravimą prie Lietuvos sienų aš nieko nežinau, jokių rimtų duomenų nėra. Man atrodo, kad artimiausiu metu atviro lenkų puolimo prieš Lietuvą nereikia laukti. Aš labiau bijau kitokios lenkų invazijos formos – vidaus perversmo Lietuvoje – su tiesiogine ar ne Lenkijos pagalba <...>. Ir Lietuvoje, ir Lenkijoje tokia atmosfera, kad laukiama svarbių įvykių, netikėtos katastrofos ar atomazgos <...>. Todėl jau dabar keliu klausimą: 1) kaip pasielgs SSSR Lenkijai užpuolus Lietuvą? 2) kaip pasielgs SSSR, įvykus vidaus perversmui?“¹⁰⁶ Pasiuntinio URLK kolegijai keliami klausimai nebuvo retoriniai, bent jau antrasis.

1926 m. antrojoje vasaros pusėje virš M. Sleževičiaus vyriausybės galvos gana sparčiai pradėjo telktis tamsūs opozicijos debesys, kurių nepastebėti landūs rusų diplomatai negalėjo. Konfliktavo ne tik pozicija–opozicija, bet nesutarimų jau nebuvo galima paslėpti ir pačioje koalicijoje. Bene pirma juoda katė LVLS ir LSDP koalicijos vieškelį perbėgo Seime rengiant ir priiminėjant amnestijos įstatymą. Socialdemokratams parengus radikalų amnestijos įstatymo projektą, liaudininkai nors ir nepritarė partnerių radikalizmui, tačiau viešai iš pradžių savo kritikos nepareikšė. Buvo viliamasi, kad šis projektas vis vien netaps svarstymų Seime pagrindu, nes pasipriešins krikščionys demokratai. Tą dieną, kai LSDP pateikė savo projektą balsavimui Seime, dauguma liaudininkų frakcijos narių posėdyje nedalyvavo. Manya, kad projektas bus atmetas krikdemų balsais. Tačiau liaudininkų sumanymas žarsyti politines žarijas įtakingiausios Lietuvos partijos rankomis neišdegė. Krikščionys demokratai triuką perprato ir Mauro vaidmens atsisakė: balsavimo metu prieš nebalsavo, o tik susilaikė. Radikalus LSDP projektas buvo priimtas „už pagrindą“¹⁰⁷. Tačiau trečiuoju skaitymu „balsuojant en bloc“ liaudininkai kartu su tautininkais, krikščionimis demokratais balsavo prieš. Taip pirmą kartą krikdemams pavyko išprovokuoti kairiojo centro koalicijos tarpusavio kaktomušą. Liaudininkams nebelenko kur trauktis, tad jie parengė nuosaikesnį amnestijos įstatymą, kuris galų gale

¹⁰⁵ Ten pat, p. 38.

¹⁰⁶ Ten pat, p. 38, 43.

¹⁰⁷ Amnestijos įstatymo projektas. Referentas: L. Purėnienė, *Seimo stenogramos. 3-asis Seimas. I-oji sesija. 13 posėdis*, 1926 m. birželio 25 d., p. 17.

buvo Seime priimtas¹⁰⁸. Ši Lietuvos vidaus politikos rokiruotė pro S. Aleksandrovsčio akis nepastebėta nepraslydo¹⁰⁹. Kaip, beje, ir daugelis kitų.

Liepos viduryje LSDP lyderis Steponas Kairys rusų pasiuntiniui prisipažino, jog liaudininkai jo partiją „suvedžiojo“, todėl socialdemokratai mano netrukus išeiti iš koalicijos. Anot S. Kairio, liaudininkai jau dabar, tyliai pritariant LKDP, „ieško ryšių koalicijai su Ūkininkų sąjunga“¹¹⁰. Iš socialdemokratų vadovo diplomatas bandė iškvesti informacijos ir apie perversmą. S. Kairio nuomonė Maskvą turėjo nuteikti raminamai (perversmo prasme): liaudininkų ir krikdemų suartėjimas nulemtas, todėl pastariesiems „neverta leisti į perversmų avantiūras“¹¹¹. Kad ir atsidūrę tarp Scilės ir Charibdės („reakcingų“ krikdemų ir „ultrapražangių“ socialdemokratų), liaudininkų vadai savo padėties silpnumo neižvelgė. Perversmo perspektyva buvo vertinama skeptiškai. Pats vyriausybės vadovas nors ir neatmetė dešiniųjų perversmo galimybes, tačiau buvo įsitikinęs, kad toks bandymas būtų nesėkmingas. S. Aleksandrovskiui M. Sleževičius pūtėsi, jog „vyriausybei žinomas kiekvienas dešiniųjų žmogus ir jų žingsnis“¹¹². Nesuglumino koalicinės vyriausybės premjero ir rusų diplomato paleista „antis“, kad dešinieji perversmą Lietuvoje gali įvykdyti remiant Lenkijai. M. Sleževičius atkirto, jog tokiu žygiu „dešinieji save politiškai palaidotų, o šalis jiems žiauriai atkeršytų“¹¹³. Kitas liaudininkų lyderis, Lietuvos kariuomenės Vyriausiojo štabo viršininkas pulkininkas Kazys Škirpa buvo kiek atsargesnis. Jis SSSR karo atašė Baltijos valstybėse Ivano Kločko teiravosi, kaip reaguotų Maskva, jeigu Kaune įvyktų dešiniųjų perversmas arba jeigu maistą ar kitokią agresiją bandytų inspiruoti Lenkija¹¹⁴. Nors tuomet K. Škirpos klausimai liko be atsakymų, tačiau patys sovietai nebuvo taip optimistiškai nusiteikę, kaip M. Sleževičius, kuris savo politika „Lietuvą siekė paversti grandimi tarp Vokietijos ir Rusijos“¹¹⁵. Būtent ši politika ir lėmė, kad 1926 m. vasaros pabaigoje – žiemos pradžioje rusų diplomatai, ko gero, skrupulingiau rūpinosi koalicinės vyriausybės problemomis ir sąžiningiau tyrė jos padėtį bei perspektyvas išsilaikyti, negu ji pati.

Liepos 15 d. SSSR atstovas pažymėjo: „<...> dabartinė koalicija labai trapi, nes prieš ją stovi kademų opozicijos monolitas <...> koalicija ir vyriausybė egzistuoja tik nacionalinių mažumų dėka. Krikščionys demokratai tuo naudojasi ir spaudžia

¹⁰⁸ Amnestijos įstatymo projekto 3-asis skaitymas. Diskusijos, ten pat, *16-asis posėdis*, 1926 m. liepos 2 d., p. 13; Amnestijos įstatymo 3-asis skaitymas, ten pat, *17-asis posėdis*, 1926 m. liepos 6 d., p. 2–3, 17.

¹⁰⁹ S. Aleksandrovsčio 1926 07 06 trumpas pokalbio užrašas su Seimo pirmuoju sekretoriumi Kinderiu, *RFUPA*, f. 04, ap. 27, apl. 186, b. 105, l. 189.

¹¹⁰ S. Aleksandrovsčio 1926 07 27 pranešimas S. Aralovui, ten pat, b. 102, l. 58.

¹¹¹ Ten pat.

¹¹² S. Aleksandrovsčio 1926 07 23 pranešimas S. Aralovui, ten pat, l. 46–47.

¹¹³ Ten pat, p. 47–48.

¹¹⁴ S. Aleksandrovsčio 1926 07 20 pranešimas S. Aralovui, ten pat, l. 42.

¹¹⁵ Ten pat, p. 44.

vyriausybę“¹¹⁶. Liepos 20 d. S. Aleksandrovskis toliau kedeno lietuvišką politiką. Jis atkreipė dėmesį, kad naujoji koalicija, siekdama išsilaikyti valdžioje ir pasiteisinti rinkėjams, „dirbtinai pučia krikdemų netvarką“, nes pajuto, kad rinkiminių pažadų ištesėti negali ir, smunkant šalies ekonomikai, ieško atpirkimo ožio¹¹⁷. Anot pasiuntinio, „Seime vyksta kova, kokios nebuvo ir krikščionių demokratų laikais“. Itin diplomatas stebėjosi (sic!) Seimo daugumos sprendimu nubausti „prasižengusį“ opozicijos narį, „vieną stambiausių krikščionių demokratų figūrų“ M. Krupavičių: neįleisti jo į keturis Seimo posėdžius. „Dėl Krupavičiaus nepaklusnumo buvo imtasi atsargumo priemonių – uždarytos visos Seimo durys, o deputatai įleidžiami tik per vienerias, kurias saugojo Seimo sargai, pasiryžę jėga užtvirti kelią Krupavičiui“¹¹⁸, – pedantiškai aprašinėjo lietuviškos demokratijos labirintus savo vyresnybei rusų pasiuntinys. Kartu jis padarė kai kurias bolševikiniam determinizmui būdingas išvadas: 1) moralinis kapitalas, kurį Bažnyčia kaupė amžiais, LKDP valdymo metais gana greitai buvo iššvaistytas, Lietuvos visuomenė gerokai pakairėjo, ir „krikščionys demokratai jau nebegali kaip anksčiau pasitikėti parapijos komitetu; 2) koalicinės vyriausybės reformos, finansiniai kaltinimai bei grasinimai teismais „įvarė krikščionis demokratų į kampa“ ir iškėlė jiems dilemą: stoti į lemiamą mūšį ar trauktis? 3) krikščionys demokratai neketina pasitraukti iš politinės arenos, todėl kovoja. „Kovoti demokratinėmis parlamentinėmis priemonėmis jie negali – jos jau išnaudotos, veikia lėtai ir ne jų naudai“¹¹⁹. Pastaroji išvada rodo, kad vengdamas kategoriškumo, diplomatas Maskvai bandė pavaizduoti krizinę situaciją Lietuvoje.

Baigiantis vasarai pasiuntinio kategoriškumas šiuo klausimu stiprėjo. Rugsėjo 24 d. ataskaitoje URLK kolegijai jis konstatavo: „Per paskutinį mėnesį Sleževičius gerokai nusmukdė savo ir vyriausybės autoritetą užsienyje ir viduje“¹²⁰. Rugsėjo pradžioje S. Aleksandrovskio padarytos prognozės Lietuvai nežadėjo nieko gero. URLK kolegijos nariui Semionui Aralovui jis rašė: „<...> akivaizdu tai, kad valstietijoje atgarsį randa kairieji eserai ir maksimalistinės nuotaikos. Tuo pačiu metu mieste užsitęsusi ekonominė krizė dar labiau aštrina darbininkų padėtį. Nedarbas didėja. Profsąjungų judėjimas auga labai sparčiai ir aiškiai radikalizuojasi. Per paskutinius keturis mėnesius per Lietuvą nusirito streikų banga, kai kurie aštria forma. <...> Darbininkai puikiai priima bendro fronto idėją, bet ši aktyvizacija dar negali būti pavadinta revoliucinės sąmonės augimu. Ypač būdinga, jog maksimalistiški ir ekstremistiniai elementai randa sau dirvą mieste. Visuomenėje stiprėja nacionalizmas,

¹¹⁶ S. Aleksandrovskio 1926 07 15 pranešimas S. Aralovui, ten pat, l. 17.

¹¹⁷ S. Aleksandrovskio 1926 07 20 pranešimas S. Aralovui, ten pat, l. 39.

¹¹⁸ Ten pat, p. 40–41.

¹¹⁹ Ten pat, p. 40.

¹²⁰ S. Aleksandrovskio 1926 07 24 pranešimas S. Aralovui, ten pat, l. 103.

didėja tautininkų įtaka masėse, ypač kaime. <...> Taigi dabartinės vyriausybės padėtis itin sunki. Įvykių eiga rodo, kad vyriausybė negalės ilgai išlaikyti socialinės taktikos, bet ir kovai ji nepasiruošusi. Todėl turės būti pakeista labiau klasiškai konkrečia ir labiau politiškai aktyvia¹²¹. Rugsėjo viduryje jautri S. Aleksandrovsčio diplomatinė klausia pagavo ir daugiau M. Sleževičiaus diriguojamos Lietuvos politinių minorų: „Anot pranešimų, lenkai Lietuvoje veikia labai aktyviai: organizuoja karinius būrelius prie bažnyčių, veikia tarp vietos gyventojų lenkų, palaiko ryšius su lenkų frakcija Seime. Mūsų nenustebintų, jei Lietuvoje įvyktų ekscesai: ginklų sandėlių sprogimai ar gyventojų susidūrimai“¹²². Pasiuntinio turima informacija apie Lenkijos spec. tarnybų veikimą Lietuvoje nebuvo laužta iš piršto, nors spalvos gal kiek ir sutirštintos. Apie Lenkijos kariuomenės Vyriausiojo štabo II skyriaus konspiracinę veiklą Lietuvoje siekiant destabilizuoti M. Sleževičiaus Kabineto padėtį užsimenta ir lenkų istorikai¹²³. Palyginę keliolikos metų Sovietų pasiuntinių pranešimų iš Lietuvos turinį, pastebėsime, jog 1926 m. rudenį LKP antivalstybinei veiklai ir profesinių sąjungų judėjimui skirta bene daugiausia dėmesio ir rezervuotos bene plačiausios perspektyvos. „Darbininkų judėjimas Lietuvoje po eilės organizuotų akcijų ir ekonominių streikų persitvarko naujam veikimui ir išpuoliams. Darbininkams pavyko išsikovoti eilę ekonominių laimėjimų. Laimėjimai pasiekti ekonominės krizės šalyje metu. Darbininkų judėjimas buvo toks aktyvus, kad vyriausybė turėjo išleisti instrukciją dėl streikų, kurią buržuai priėmė kaip pasikėsinimą į privačią nuosavybę¹²⁴. Galima konstatuoti, kad Lietuvos darbininkų klasė įveikia vidinius organizacinius sunkumus ir įsitvirtina dabar iškovotose pozicijose. Ji savyje slepia didelį aktyvumą ir polinkį veikti tiesmukiškai, [todėl] ir vėl stos į kovą su buržuazija dėl naujų pozicijų užkariavimo, – raportavo Maskvai diplomatas ir kartu pažymėjo, jog krikščionių demokratų spauda, numatydama naujus darbininkų puolimus, jau dabar iš anksto įspėja buržuaziją“¹²⁵. Lapkričio antroje pusėje – gruodžio pradžioje M. Sleževičiaus Kabineto išlikimo klausimas ir toliau „kabojo ore“, dėl to rusų pasiuntiniui sukeldamas papildomų rūpesčių, o galbūt ir galvos skausmą. Stokodamas informacijos, perversmo išvakarėse S. Aleksandrovskis URLK kolegiją „maitino“

¹²¹ S. Aleksandrovsčio 1926 09 03 pranešimas S. Aralovui, ten pat, l. 136–140.

¹²² S. Aleksandrovsčio 1926 09 16 pranešimas B. Stomoniakovui, ten pat, b. 98, l. 122.

¹²³ H. W i s n e r, *Wojna nie wojna*, Warszawa, 1978, p. 180.

¹²⁴ 1926 m. rugsėjo pradžioje VRM išleido aplinkraštį darbo inspektoriams, kuriuo bandyta spręsti nesusipratimus tarp darbdavio ir darbininkų streiko metu. „Kilus streikui inspektorius skelbia, kad pusėms neleidžiamas smurtas, ekscesai, ir stengiasi, kad nebūtų pakeista esama padėtis. Tik darbo inspektoriumi konstatavus būtiną reikalą išgelbėti gendančias prekes ar medžiagą arba išvežti prekių dalį, darbdavys tai atlieka“. Taigi VRM aplinkraštis riboja privatinės nuosavybės teises ir negalėjo tenkinti saviininkų. Kaip bus tvarkomi streikai, *Lietuvos žinios*, 1926 09 12, p. 1.

¹²⁵ S. Aleksandrovsčio 1926 09 16 pranešimas B. Stomoniakovui, *RFUPA*, f. 04, ap. 27, apl. 186, b. 98, l. 122–123.

trivialiais atsakymais. Pavyzdžiui: „Reikės laiko išsiaiškinti, ar ši vyriausybė dar ilgai išsilaikys, ar bus pakeista gyvybingesne“¹²⁶.

Antra vertus, viena ranka rūpindamasi pašlijusia koalicinės kairiojo centro vyriausybės padėtimi, kita SSSR atstovybė Kaune globojo vietinę kompartiją bei profesines sąjungas. 1926 m. vasaros pabaigoje LKP vadai pasiūlė idėją Lietuvos darbininkus „supažindinti su Sovietų Sąjungos pasiekimais“. Pagal LKP režisūrą viskas turėjo atrodyti natūraliai – iniciatyva turėjo išplaukti iš pačių darbininkų. 1926 m. rugpjūčio 26 d. Sovietų pasiuntinį aplankė du „vietinių profsąjungų“ atstovai: komunistas ir socialdemokratas. Jie ir pareiškė „darbininkų grupės“ norą susipažinti su SSSR¹²⁷. S. Aleksandroviskis sumanymui pritarė ir kreipėsi pagalbos į Maskvą. Pranešime S. Aralovui, be kita ko, jis rašė: „Aš manau, kad tai labai pageidautina, ypač stiprinant LKP įtaką Lietuvoje, kuri sėkmingai pertempia mases iš socialdemokratų į savo pusę. Žinoma, kad vietinės profsąjungos neturės pinigų tokiai kelionei. P pinigų rinkimo kampanija irgi neišspręs klausimo, todėl reikalingos lengvatos ir piniginė pagalba“¹²⁸. Sovietinės biurokratijos mechanizmui sukantis vangiai, diplomatas nepatingėjo Visasąjunginei profesinių Sąjungų Centro Tarybai parašyti „Paiškinamąjį raštelį“, kuriame dar kartą išaiškino tokios akcijos reikalingumą bei Lietuvos socialdemokratų įtakoje esančių profesinių sąjungų „skaldytojišką darbą ir siekį sužlugdyti kelionę į SSSR“¹²⁹. Tuo pačiu reikalu S. Aleksandroviskis 1926 m. rudenį susitiko ir tarėsi su vietiniais komunistais¹³⁰. Kartu buvo svarstoma LKP kovos taktika su LSDP dėl įtakos darbininkams. Nesulaukdamas finansinės paramos savo sumanymui iš Centro, pasiuntinys lapkričio 27 d. dar kartą parodė iniciatyvą ir kreipėsi į URLK kolegijos narį Borisą Stomoniakovą. Prašymas buvo lakoniškas, bet turiningas: „Partija čia nelegali, todėl dažniausiai veikia kaip „kairieji darbininkai“ ar „marksistai“ <...> aš mobilizavau kairiąsias profsąjungas <...>. Būtina skubiai atsiųsti pinigų delegacijai, pradžia 400 dolerių 15 žmonių kelionei“¹³¹. Šiaip jau taupus ir valdiškais pinigais nesišvaistantis S. Aleksandroviskis šį kartą, atrodo, buvo pasiryžęs nemažoms išlaidoms. Galima įtarti, kad Lietuvos darbininkų išvyka į SSSR sumanymo autoriams buvo reikalinga ne vien propagandiniais sumetimais. Įmanoma, jog kai kuriems delegacijos nariams komunistams buvo rezervuoti ir konkretesni uždaviniai. Tokią prielaidą leidžia daryti kai kurie faktai. Lietuvos politinės policijos duomenimis, Sovietų atstovybė talkino LKP iš SSSR į Lietuvą

¹²⁶ S. Aleksandroviskio 1926 09 21 pranešimas B. Stomoniakovui, ten pat, l. 134.

¹²⁷ S. Aleksandroviskio 1926 08 26 pranešimas S. Aralovui, ten pat, b. 102, l. 122.

¹²⁸ Ten pat, p. 123.

¹²⁹ S. Aleksandroviskio „Paiškinamasis raštelis“ Visasąjunginei profesinių sąjungų Centro tarybai, 1926 m. spalio, ten pat, b. 100, l. 124–125.

¹³⁰ S. Aleksandroviskio 1926 11 20 pranešimas B. Stomoniakovui, ten pat, l. 107.

¹³¹ S. Aleksandroviskio 1926 11 27 pranešimas B. Stomoniakovui, ten pat, l. 121.

permetant pinigus, bolševikinę literatūrą, klastojo dokumentus reikiamiems žmonėms permesti į Lietuvą arba išsiųsti iš jos¹³². Atstovybė buvo susijusi ir su LKP vykdytais Lietuvoje teroro aktais – politinėmis žmogžudystėmis. Pavyzdžiui, 1925 m. pabaigoje su S. Aleksandrovsčio žinia vietiniai bolševikai bandė nužudyti ir sunkiai sužeidė antrojo pėstininkų pulko kareivį Stasį Daugmantą, kuris, prasiskverbęs į pagrindinę LKP organizaciją, teikė informaciją politinei policijai¹³³. Netrukus po pasikėsinimo rusų pasiuntinys URLK kolegijos nariui S. Aralovui pranešė: „Palyginti neseniai vienas vietinių provokatorių ir saugumo agentų kažkieno buvo nušautas¹³⁴ (kam reikia, tas žino ir žino, kas tai padarė)“¹³⁵.

Taigi 1925–1926 m. SSSR diplomatija buvo visapusiškai ir giliai įklimpusi į Lietuvos vidaus reikalus, artimai susijusi su antidemokratinėmis jėgomis ir jų antikonsitucinėmis užmačiomis. Todėl gerai žinojo apie šalyje bręstančią politinę krizę, kuri žymia dalimi buvo ir jos veiklos rezultatas. Visa tai leistų manyti, kad 1926 m. gruodžio 17-osios įvykiai Sovietams neturėjo būti didelė staigmena. Tačiau įvyko priešingai: Mauru virtęs, bet Prometėjumi pasivadinęs Polišinelis, apie kurį jau seniai „Kauno žvirbliai čirškė ant tvorų“¹³⁶ ir kalbėjo provincija¹³⁷, apstulbino ne tik kairiojo centro vyriausybę, bet ir SSSR atstovybę.

Sovietų diplomatinė reakcija į gruodžio 17-osios įvykius Lietuvoje

Netikslus yra lietuviškoje istoriografijoje pasirodantis tvirtinimas, jog perversmo išvakarėse, gruodžio 16 d. apie 23 val. vakaro, S. Aleksandrovskis neva paskambinęs M. Sleževičiui ir išpėjęs apie gresiantį pavojų¹³⁸. Negalėtume patvirtinti ir teiginio, kad „SSSR diplomatai <...> apie būsimą perversmą žinojo likus iki jo dešimčiai dienų ir jokių priemonių nesiėmė“, o tai esą „netiesiogiai patvirtina, kad perversmui sovietai neprieštaravo“¹³⁹. Iš 1926 m. gruodžio 24 d. S. Aleksandrovsčio pranešimo

¹³² Lietuvos politinės policijos viršininko A. Račio 1925 02 12 pranešimas „Apie Sovietinės pasiuntinybės veiklą Lietuvoje“ Nr. 1225 Latvijos Politinės policijos viršininkui, *Lietuvos visuomenės organizacijų archyvas* (toliau – *LVOA*), f. 3377, ap. 58, b. 192, l. 107.

¹³³ Lietuvos politinės policijos pranešimas, 1925 m. rugsėjis, ten pat, b. 218, l. 211.

¹³⁴ Sunkiai sužeistas karys vėliau mirė.

¹³⁵ S. Aleksandrovsčio 1925 11 20 pranešimas Nr. 69 S. Aralovui, *RFUPA*, f. 04, ap. 27, apl. 185, b. 85, l. 46.

¹³⁶ B. K. B a l u t i s, *Jo gyvenimas ir darbai*, Michigan, 1951, p. 88.

¹³⁷ Dr. K. Grinius apie 1926 metų gruodžio 17-tos dienos perversmą, A. E i d i n t a s, *Kazys Grinius*, Vilnius, 1993, p. 174.

¹³⁸ A. E i d i n t a s, *Antanas Smetona. Politinės biografijos bruožai*, Vilnius, 1990, p. 102.

¹³⁹ Istorijos faktai liudija: partijas galima papirkti. Istorikas Z. Butkus: Lietuvos tautininkų partiją 1924–1926 metais finansavo sovietai, *Lietuvos rytas*, 1995 09 06, p. 2.

B. Stomoniakovui paaiškėja, kad pirmasis gruodžio 16 d. buvo susitikęs ir bendravo su A. Voldemaru, tačiau pastarasis ne tik neprasitarė apie už kelių ar keliolikos valandų prasidėsiantį perversmą, bet netgi pareiškė, jog „atsisakė savarankiško perversmo“¹⁴⁰. Jau po perversmo, gruodžio 22 d., rusų pasiuntinys dėl pastarojo pareiškimo naująjį premjerą rėmė prie sienos, tačiau šis nieko dorai nepaiškino¹⁴¹.

Kariškiams Kaune įvykdžius perversmą, SSSR atstovybėje prasidėjo tam tikras sambrūzdis ir blaškymasis. Pirmiausia įvairiais būdais siekta gauti kuo daugiau informacijos apie įvykusį faktą ir įspėti kompartiją¹⁴². Jau pirmą dieną po perversmo S. Aleksandroviskas į Smetonų butą pasiuntė D. Skalovą. Tikėdamasis, jog sprendžiantis valdžios klausimui nei A. Smetonos, nei A. Voldemaro namuose nebus, jis D. Skalovui nurodė išpešti iš S. Smetonienės informaciją apie perversmą ir leisti jai suprasti, kad Sovietai dėl įvykio pernelyg nesijaudina, „išskyrus tai, jog krikdemai taip veržiasi į paviršių, kad pavojus Lietuvos nepriklausomybei tampa akivaizdus“¹⁴³. Be to, nepateikdamas jokių įrodymų, D. Skalovas turėjo priminti S. Smetonienei apie Lenkijos grėsmę Lietuvai.

Naujausiam (mums žinomame) savo darbe istorikas dr. Zenonas Butkus rašė: „Perversmo naktį D. Skalovas buvo A. Smetonos bute ir valdžios klausimu kalbėjosi su jo žmona S. Smetoniene <...>“¹⁴⁴. Kad ir kaip būtų gaila, tačiau pats D. Skalovas šį neabejotinai įdomų ir intriguojantį siužetą neigia ir netgi URLK kolegijai neprisipažįsta perversmo naktį buvus Smetonų namuose ir bendravęs su Sofija Smetoniene. Štai ką SSSR atstovybės Lietuvoje pirmasis sekretorius patiki diplomatiniam dienoraščiui: „Apie įvykdytą perversmą sužinojau anksti rytą. Pabandžiau telefonu susisiekti su Aleksandroviskiu ar žinomais lietuvių veikėjais (tikriausiai A. Smetona ir A. Voldemaru. – A. K.), bet šiurkštus balsas atsakydavo – negalima. Apie 11 valandą ryto iš įvairių pokalbių ir šaltinių susidariau tokią nuomonę <...>“¹⁴⁵. Taigi iki 11 val. ryto D. Skalovas Smetonų namuose nebuvo ir su S. Smetoniene apie valdžią nediskutavo. Toliau diplomatas perpasakoja jam žinomą Seimo išvairkymo sceną ir apgailestauja, kad „perversmo dieną telefonininkės ne tik nesujungė, bet net atsisakė suprasti rusiškai“. S. Aleksandrovisko jam duotą užduotį ir vizitą į Smetonų namus aprašo taip: „Kadangi mieste pasklido gandai, kad smetonininkai dalyvavo perversme, aš Aleksandrovisko nurodymu nuėjau į Smetonų namus. Smetonos jau nebuvo. Kaip pasakė madam Smetonienė, jis jau Generaliniame štabe.

¹⁴⁰ S. Aleksandrovisko 1926 12 24 pranešimas B. Stomoniakovui, *RFUPA*, f. 04, ap. 27, apl. 186, b. 100, l. 203.

¹⁴¹ Ten pat.

¹⁴² S. Aleksandrovisko 1926 12 19 pranešimas B. Stomoniakovui, ten pat, l. 170.

¹⁴³ Ten pat, l. 181.

¹⁴⁴ Z. B u t k u s, *SSSR intrigos...*, p. 145.

¹⁴⁵ D. Skalovo 1926 12 17 diplomatinis dienoraštis „Apie įvykius, susijusius su fašistiniu perversmu Kaune naktį iš 1926 m. gruodžio 16 į 17“, *RFUPA*, f. 04, ap. 27, apl. 186, b. 106, l. 15.

Smetonos bute ėjo kažkoks svarbus pasitarimas. Smetonienė pasiskundė, kad visą naktį nedavė užmigti suimtų ministrų žmonos, prašydamos užtarimo. Išėjęs profesorius Tamošaitis (Izidorius. – A. K.) guviai pasakė, kad Smetonos padėtis keičiasi, nes sukilėliai jį iškelia aukščiausiu Lietuvos valdytoju¹⁴⁶. Tai, galime sakyti, ir viskas, ką pavyko sužinoti D. Skalovui. Tą pačią dieną dienoraštyje jis dar pažymėjo: „Nepaisant visą naktį vykusių areštų, mieste ramu, tik sustiprintas karinis patuliavimas ir nėra taksi, kuriuo naudojasi sukilėliai ryšiui palaikyti. <...> Ramu mieste ir vakare“¹⁴⁷.

Gruodžio 18 d. su tautininkų vadais D. Skalovas nesusitiko. Diplomatiniam dienoraštyje apmaudžiai rašė: „<...> Šiandien dar aiškiau negu vakar, kad ginkluoto pasipriešinimo perversmas nesutiks, nes visi užpulti netikėtai ir nėra kam organizuoti masių“¹⁴⁸.

Antrą kartą po perversmo Smetonų namuose D. Skalovas apsilankė gruodžio 19 d. vakare, kai jau buvo aišku, kad K. Grinius atsistatydino ir prezidentu tapo A. Smetona. „Aleksandrovsčio prašymu aš vakare nuvykau į Smetonos butą su specialia užduotimi. Čia tikra karinė stovykla. Mačiausi su prof. Tamošaičiu ir Voldemaru. Pats Smetona buvo užsiėmęs kažkoku labai svarbiu kariškių ir civilių susirinkimu, kuris čia ir vyko. Reikalą išpasakojau Voldemarui, kuris man po to pusvalandį aiškino apie perversmo priežastis ir pobūdį“, – nurodė dienoraštyje D. Skalovas¹⁴⁹. Atrodo, jog reikalo esmė buvo dar kartą patikrinti tautininkų orientaciją į SSSR patvarumą bei perspėti juos dėl krikščionių demokratų ir Lenkijos pavojaus Lietuvai. Beje, kalbėdamas su A. Voldemaru, rusų diplomatas nusistebėjo, jog iš perversmo naktį iškeltų dviejų šūkių: „prieš bolševizaciją“ ir „prieš polonizaciją“ antrasis jau dingo. Ką tik iškeptas premjeras savo seną pažįstamą pasistengė nuraminti pareikšdamas, kad „jis asmeniškai, individualiai ir oficialiai SSSR atžvilgiu laikosi ankstesnės nuomonės“¹⁵⁰.

Gautas žinias S. Aleksandrovskis tuoj pat, kai tik karo cenzūros leido, telefonu perdavė SSSR atstovybei Rygoje bei konsulatams Karaliaučiuje ir Dancige¹⁵¹. Pasak diplomato, jo pokalbių nesislėpdama nuolat klausė karinė cenzūra, todėl jis stengėsi perduoti kaip galima objektyvesnę įvykių eigą.

Sumedžiota informacija apie perversmo eigą Sovietų pasiuntinių gerokai įsiutino. Pranešime URLK kolegijai jis rašė: „Perversmas įvyko absoliučiai netikėtai visiems, išskyrus pačius rengėjus. Atrodo, jog net kai kurie jo veikėjai į perversmą buvo

¹⁴⁶ Ten pat, p. 16.

¹⁴⁷ Ten pat, p. 15–16.

¹⁴⁸ D. Skalovo 1926 12 18 diplomatinis dienoraštis, ten pat, l. 17.

¹⁴⁹ D. Skalovo diplomatinis dienoraštis 1926 12 19, ten pat, l. 18.

¹⁵⁰ Ten pat.

¹⁵¹ S. Aleksandrovsčio 1926 12 19 pranešimas B. Stomoniakovui, ten pat, b. 100, l. 182.

įtraukti jiems patiems netikėtai. <...> Įvykiai vyko žaibišku greičiu, nesutikdami jokio pasipriešinimo. Koalicinė vyriausybė visiškai pasimetė. Seimas (išskyrus Staugaitį ir Kairį) net nebuvo suimtas, tik išvaikytas. Visi „kairieji“ neparodė absoliučiai jokio aktyvumo. <...> vis dėlto galima kategoriškai tvirtinti, kad pasipriešinimui socialdemokratams ir liaudininkams turėjo pakankamai ir laiko, ir žmonių, bet jie išsilakstė kaip bailių kiškių banda, beveik net nepabandę priešintis. Ne geriau elgėsi ir kariškiai. <...> Gen. Štabo viršininkas Škirpa <...> „pasidavė“ naujajai vyriausybei nuvažiavęs nuo miesto vos 8 km. Pasidavė jis „telefonu“, prašydamas atsiųsti karininką jam pačiam suimti. <...> Ministras kaip kurapkos buvo sugaudyti savo butuose“¹⁵². Nepatenkintas diplomatas buvo ir kompartijos elgesiu. „Poželai jo bute apie Seimo išvaikymą ir įvykusį perversmą buvo pranešta jau 5 val. ryto. Jis nepatikėjo. Jau 8 val. ryto antras pasiuntinys su tuo pačiu išpėjimu buvo Greifenbergerio bute ir ten rado Poželą. Greifenbergeris dar gulėjo lovoje ir su Požela svarstė, galimas ar ne toks perversmas. <...> Rezultatas toks, kad visą partijos ir kairiųjų profsąjungų viršūnę fašistai švariai nurėžė jau pirmomis perversmo valandomis“¹⁵³, – įtūžęs rašė S. Aleksandroviskis. Nėgana to, nepasitikėjimo šešėlių pasiuntinys metė ir ant Lietuvos kompartijos, praktiškai ją prilygindamas liaudininkams: „Trumpai kalbant, antifašistinis lageris, pradedant liaudininkais ir baigiant komunistais, arba nenorėjo, arba negalėjo pasipriešinti. Visas perversmas įvyko be menkiausio pasipriešinimo, be vienintelio šūvio, nors didžioji dauguma gyventojų ir net kariuomenė visiškai nesimpatizuoja fašistiniam perversmui“¹⁵⁴.

Taigi tvirtinti, kad „perversmui sovietai neprieštaravo“, mūsų supratimu, būtų ne visai tikslu. Manytume, kad Sovietų veiksmus perversmo dienomis lėmė jokių būdu ne išankstinis palankus nusistatymas perversmo atžvilgiu, bet tik konkreti įvykių seka ir ciniškas pragmatizmas. Paaikškęs, kad kairiojo centro koalicija žlugo, perversmas įvyko, niekas jam aktyviai realiai nesipriešina ir nematyti jėgos, kuri situaciją kardinaliai pakeistų, iš pradžių S. Aleksandroviskis, o vėliau ir jo vadovybė padėtį turėjo žaibiškai įvertinti ir apsispręsti. Kadangi perversmą įvykdė kariškiai formalią valdžią atidavė tautininkams ir krikščionims demokratams, pasirinkimas nebuvo didelis. Natūralu, kad, puikiai žinodami ir vienu, ir kitų politinę orientaciją bei tarpusavio trintį, sovietai kritinėje situacijoje pasirinko ir suskubo paremti jiems mažesnę blogį – tautininkus¹⁵⁵. Beje, kaip matysime vėliau, ne be rezervų ir abejonių.

¹⁵² Ten pat, p. 171.

¹⁵³ Ten pat, p. 170, 172.

¹⁵⁴ Ten pat, p. 173.

¹⁵⁵ Tiesa, išlika ne visai aišku, kada tai buvo padaryta, kada Sovietų diplomatai LTS vadams pareiškė, jog „nesijaudina“ dėl perversmo? Iš 1926 m. gruodžio 19 d. S. Aleksandroviskio pranešimo į Maskvą galima suprasti, kad toks nurodymas pasiuntiniui iš Maskvos atėjo būtent gruodžio 19 d. Šiame pranešime diplomatas rašė: „Rytoj aš tikriausiai matysiuos su Voldemaru ir Jūsų nurodymą įvykdysiu. Turiu pasakyti, kad rizikuodamas aš beveik atspėjau tą nurodymą jau pirmą dieną po perversmo. <...> aš pasiunčiau

Priėmus pirmuosius neatidėliotinus sprendimus, vėliau informacijos rinkimas buvo tęsiamas, ji analizuojama ir Sovietų pozicija perversmo bei naujosios valdžios atžvilgiu tikslinama. Itin rusų diplomatus domino tai, kas vyksta perversmo užkuliuose, kodėl be kovos kapituliuo kairiojo centro vyriausybė, kieno naudai krypsta realios valdžios svarstyklės: tautininkų ar krikščionių demokratų? Daug klausimų Sovietams kėlė Lietuvos kariškių vaidmuo. Mįslė S. Aleksandrovskiui buvo, kodėl taip greitai pasikeitė perversmo herojų pulkininko Vinco Grigaliūno-Glovackio ir majoro Povilo Plechavičiaus „formalus vaidmuo“? Pasiremdamas informatorių šaltiniais, gruodžio 19 d. pranešime URLK kolegijai pasiuntinys aiškino, kad minėtų dviejų karininkų pasitraukimas iš didžiosios scenos – prezidento Kazio Griniaus principingumo nuopelnas. Sunkiau pasiuntiniui sekėsi įspėti paties K. Griniaus kapituliuo priežastį. Diplomas suvokė, kad „Grinius ne tokia figūra“, kurią būtų galima lengvai paveikti bauginimais ar smurtu. Pranešime Maskvai, jis, be kita ko, rašė: „Aš visiškai neabejoju, kad Griniaus minkštumo turi būti ir kitos priežastys“¹⁵⁶. Bandė jas ir įvardyti: prezidento noras išvengti pilietinio karo, dėl kurio galėtų įvykti ginkluotas Lenkijos įsikišimas; „persigandusių liaudininkų su Sleževičiumi priešakyje „patarimai“ prezidentui paklusti sąmokslininkams. Atrodo, kad šias išvadas padaryti S. Aleksandrovskiui padėjo ir K. Griniaus sugyventinės Orlovos¹⁵⁷ vizitas pas jo žmoną. Gruodžio 19 d. apsilankiusi pas Aleksandrovskiene, Orlova „atsargiai teiravosi apie lenkų pavojų“ Lietuvai. Ji sakė, kad, pakludamas perversmininkų reikalavimams, prezidentas neišsigando, o tik „galvojo apie šalies interesus ir dėl to pasiaukėjo“¹⁵⁸. Apie M. Sleževičių moteris kalbėjo kaip apie „apgailėtiną bailį“. Panašiai buvo atsiliepta ir apie buvusios vyriausybės vidaus reikalų ministrą pulkininką Vladą Poželą¹⁵⁹. Anot Orlovos, K. Grinius nenorėjo pompastiškai švęsti savo jubiliejaus, tačiau M. Sleževičiaus Kabinetas, sužinojęs apie rengiamą perversmą, „nusprendė tą dieną paversti demokratinių jėgų demonstracija, parodyti simpatijas Griniaus režimui“¹⁶⁰. Prezidentą įkalbėti pavyko. Ta proga į savo šventę senasis varpininkas iš kiekvieno Kaune dislokuoto pulko pakvietė po tris eilinius kareivius. Orlovos tvirtinimu, toks prezidento demokratiškumas karininkams nepatiko¹⁶¹.

draugą Skalovą pas Smetonos žmoną, vyro reikaluose faktiškai turinčią ne paskutinį vaidmenį. Aš nurodžiau jam surinkti informaciją apie įvykius ir kartu leisti jai suprasti, kad mes nesijauiname dėl įvykio, išskyrus tai, kad krikdėmai taip veržiasi į paviršių, kad pavojus Lietuvos nepriklausomybei tampa akivaizdus“ (ten pat, p. 181). Įdomu, tačiau savo diplomatiniam dienoraštyje D. Skalovas apie šį S. Aleksandrovsčio nurodymą nieko neužsimena. Ar tai nebus tik paties S. Aleksandrovsčio bandymas „atgaline data“ būti įžvalgiam?

¹⁵⁶ Ten pat, p. 173.

¹⁵⁷ Eksprezidentas K. Grinius su Orlova susituokė jau po perversmo: 1927 m. vasario 24 d. Jungtuvės įvyko stačiatikių cerkvėje Kaune.

¹⁵⁸ S. Aleksandrovsčio 1926 12 24 pranešimas B. Stomoniakovui, ten pat, l. 205–206.

¹⁵⁹ Ten pat, p. 206.

¹⁶⁰ Ten pat.

¹⁶¹ Ten pat, p. 207.

Orlovos vizitas pas Aleksandrovsčio žmoną ir išsakytos mintys, mūsų supratimu, paaiškina keletą reikšmingų dalykų. Tikėtina, kad K. Grinius perversmo dieno-
mis rimtai baiminosi Lenkijos invazijos į Lietuvą. Ir ne tik dėl to, kad tokia nelaime
prezidentą šantažavo sukilę kariškiai¹⁶². 1926 m. Lietuvos politinei policijai pavyko
išaiškinti keliolika Lenkijos naudai dirbusių agentų. Kai kurie jų atsiųsti iš Lenki-
jos, kiti užverbuoti vietiniai gyventojai¹⁶³. Nustatyta, kad agentai itin domisi Lietu-
vos kariuomene, politine situacija šalyje. Nemažai Lietuvos pareigūnams papasako-
jo demaskuoti šnipai Jonas Adomavičius, dirbęs Generaliniame štabe vairuotoju, ir
iš Lenkijos permestas Romanas Murinas¹⁶⁴. 1926 m. lapkritį gauta žinių, kad Lenki-
jos generalinio štabo įsakymu organizuojamas „Oddział Diwersyjny“, kurio tikslas
yra ardyti Lietuvos pusėj telefono ir telegrafo susisiekimą¹⁶⁵. Nustatyta, kad šį už-
davinį vykdo Lenkijos kariuomenės 41-ojo pulko majoras Niedzielskas, turintis Pe-
telių dvarą Seinų valsčiuje, ir poručikas Mielinowskis. Iš viso padalinyje veikia 25
asmenys. Be to, išaiškinta, kad lapkričio 14 d. iš Varšuvos diversinis būrys gavo
siuntinį su technika darbui bei trisdešimčia stambaus kalibro „Mauser“ sistemos
revolverių¹⁶⁶. Tikėtina, jog šia informacija disponavo ir vyriausybė bei prezidentas.
Juo labiau kad apie lenkų intrigas žinojo ir A. Voldemaras, artimai bendravęs su
kariškiais. Jau po perversmo A. Voldemaras S. Aleksandrovskiui pratarė, kad
būtent suaktyvėjusi Lenkijos ardomoji veikla Lietuvoje, siekusi išprovokuoti bolše-
vikinį pučą, ir paskubino kariškius įvykdyti perversmą, kuris esą iš tikrųjų buvęs
planuotas vėliau¹⁶⁷.

Kita vertus, svarbus yra Orlovos tvirtinimas, kad M. Sleževičiaus vyriausybė turėjo
žinių apie sąmokslininkų planus ir netgi bandė jiems užkirsti kelią demokratinių jėgų
demonstracija. Reikšminga, kad šis faktas sutampa su A. Voldemaro pasakojimu.
Pastarasis SSSR pasiuntiniui aiškindamas, kodėl kairiojo centro vyriausybė neužkirto

¹⁶² Dr. K. Grinius apie 1926 metų gruodžio 17-tos dienos perversmą, A. E i d i n t a s, *Kazys Gri-
nius*, p. 178.

¹⁶³ Politinės policijos veikimas 1926 metais. Politinės policijos viršininko raportas, *LCVA*, f. 378,
ap. 2, b. 9583, l. 47–49.

¹⁶⁴ Ten pat, p. 48–49. Įdomi detalė: VRM patarėjo, laikinai cinančio Politinės policijos viršininko
pareigas J. Budrio raporte „Politinės policijos veikimas 1926 metais“, pažymėtame įsakmiu grifu „Visai
slaptai“, trūksta 17 lapų. Dokumente po pirmo lapo, kuriame kalbama apie nepagrįstą politinės polici-
jos reorganizaciją bei sparčiai augantį kompartijos veikimą, iškart eina aštuonioliktas lapas, kuriame
nušviečiama Lenkijos spec. tarnybų veikla. Kada, kur ir kodėl dingo tic septyniolika lapų? Apie ką rašy-
ta dingusioje dokumento dalyje? Gal apie LKP ryšius su lenkų spec. tarnybomis? Aptariamasis doku-
mentas studijuotas 1992 m. *LCVA*.

¹⁶⁵ Politinės policijos Valdybos mėnesinė žinių santrauka Nr. 11. 1926 metų lapkritis, ten pat,
b. 9587^a, l. 17.

¹⁶⁶ Ten pat.

¹⁶⁷ S. Aleksandrovsčio 1926 12 24 pranešimas B. Stomoniakovui, *RFUPA*, f. 04, ap. 27, apl. 186,
b. 100, l. 201.

kelio perversmui, nurodė, jog akcijos sėkmę lėmė staigumas ir M. Sleževičiaus „apsiskaičiavimas“. Pasak A. Voldemaro, perversmas aktyviai buvo rengiamas tik paskutinį mėnesį. Vyriausybė apie tai žinojo. Ji esą turėjo net sąmokslininkų sąrašus „vos ne iki paskutinio žmogaus“¹⁶⁸. Nežinojęs M. Sleževičius tiksliai tikslų sąmokslu vadų, įtaręs, jog tai majoras P. Plechavičius, generolai T. Daukantas ir K. Ladiga. Dėl to pirmasis buvęs suimtas, o nuo kitų dviejų nė per žingsnį nesitraukę agentai ir žandarai. Žinojęs M. Sleževičius ir apie A. Smetonos ryšius su maištininkais, todėl „artimiausiomis dienomis, gal net iki Kalėdų“ rengėsi suimti A. Smetoną ir aktyviausius karininkus tautininkus. Profesoriaus tvirtinimu, gruodžio 16 d. apie premjero planus A. Smetonai pranešęs „vienas dvasininkas“¹⁶⁹. Tačiau M. Sleževičių pavykę suklaidinti ir pergudrauti: gruodžio 16 d. iš Kauno į savo ūkius išvyko generolai K. Ladiga ir T. Daukantas. Gavęs žinią apie tai, premjeras nusiramino, o iniciatyvą tuomet perėmė jaunieji karininkai tautininkai. Perversmo „mašina buvo paleista visu greičiu, ir jos sustabdyti jau nebuvo galima net jei to būtų norėję visi suinteresuoti asmenys“¹⁷⁰, – pareiškė A. Voldemaras. Kad tautininkų veikėjo pasakojimas artimas tiesai, rodo ir kiti šaltiniai: politinės policijos agentų pranešimai savo vyresnybei. Agentams pavyko išaiškinti ne tik keliasdešimt į sąmokslą įsivėlusių asmenų pavardžių (pradedant kariškiais ir baigiant dešiniaisiais politikais)¹⁷¹, bet ir jų konspiracinės veiklos schemos pagrindus¹⁷². Apibendrinę skirtingų šaltinių rezultatus, esame linkę manyti, kad Orlovos M. Sleževičiui ir V. Poželai duotos charakteristikos, deja, nebuvo vien tik įskaudintos moters kerštas dėl savo faktinio vyro politinės nesėkmės.

Gauta informaciją rusų pasiuntinį įtikino, kad perversmas Kaune įvyko iš dalies netikėtai visiems. Tuo labiau, kad tokios nuomonės buvo ir kitų valstybių diplomatai: Vokietijos atstovas Hansas Mohratas, Čekoslovakijos konsulas Janas Galija ir Danijos konsulas E. Bieringas. Jie neabejojo, kad perversmas „grynai karinis“ ir tautininkus bei krikščionis demokratų „užklupo netikėtai“¹⁷³. Panašiai mąstė ir Prancūzijos reikalų patikėtinis Lietuvoje¹⁷⁴. 1926 m. gruodžio 19 d. keliolikos puslapių pranešime URLK kolegijai S. Aleksandrovskis taip motyvavo perversmo netikėtumą ir sėkmę: „Mintimis apie perversmą žaidė beveik visi opozicionieriai.

¹⁶⁸ Ten pat, p. 198–199.

¹⁶⁹ Ten pat, p. 199.

¹⁷⁰ Ten pat.

¹⁷¹ Politinės policijos agento „Ryto“, „Gervės“ (vyr. leit. Petro Biržio) pranešimai 1926 m. spalį savo vyresnybei, *LCVA*, f. 378, ap. 5, b. 1040, l. 3–32; Politinės policijos agento „Gervės“ pranešimai savo vyresnybei 1926 m. spalį–lapkritis, *LVOA*, f. 3377, ap. 58, b. 549, l. 2–15.

¹⁷² Politinės policijos agento „Ryto“, „Gervės“ pranešimai 1926 m. spalį savo vyresnybei, *LCVA*, f. 378, ap. 5, b. 1040, l. 18.

¹⁷³ S. Aleksandrovsčio 1926 12 24 pranešimas B. Stomoniakovui, *RFUPA*, f. 04, ap. 27, apl. 186, b. 100, l. 207–208.

¹⁷⁴ S. Aleksandrovsčio 1926 12 28 pranešimas B. Stomoniakovui, ten pat, l. 223.

Pirmiausia jo idėją puoselėjo tautininkai. Pamąstydamo apie jį krikdemai. Svajotojų įvairių atspalvių visa dešinioji karininkija. Planai svarstyti šaulių sąjungoje. Dar labiau apie jį svajoto tokie galvažudžiai kaip Glovackis ir Plechavičius. Objektivi padėtis visų šių grupuočių politinėms pretenzijoms jokios išeities ir perspektyvos nežadėjo. Mintis apie perversmą tarsi kabojo ore. <...> manau, kad Voldemaro pasakojimas gana artimas tiesai <...> vis dėlto perversmas naktį iš 16 į 17, tą dieną ir valandą, visoms pagrindinėms politinėms jėgoms ir grupuotėms, žaidusioms juo, o galbūt ir rimtai jį ruošusioms vėlesniam laikui, įvyko nelauktai¹⁷⁵. Savo samprotavimams sutvirtinti diplomatas buvo parinkęs ir faktų, kuriuos pateikė Maskvai: a) tiksliai nustatyta, jog visą akciją pradėjo keliasdešimt jaunų karininkų; b) „tikras faktas, kad Smetoną karininkai ištraukė namuose iš lovos“; c) dabartinis VRM vadovas pulkininkas Ignas Musteikis iš pradžių net atsisakė dalyvauti perversme; d) „liudininkai tvirtina, kad, karininkams pasirodžius Seime, didžiausias išgąstis įsiviešpatavo tarp dešiniųjų“¹⁷⁶. „Žodžiu, aš noriu pasakyti, kad perversmas iš tikrųjų įvyko visiems netikėtai ir buvo pradėtas saujelės galvažudžių – jaunesniųjų karininkų, o po to jo banga nusirito visą laiką augdama, – tikino URLK kolegiją S. Aleksandroviskis, kartu bandydamas pateisinti ir savo „bičiulio“ A. Smetonos veiksmus, – <...> Visai be išeities turėjo būti Smetonos padėtis. Perversmą vis dėlto pradėjo jo žmonės ir pas jį atėjo reikalaudami: imk valdžią. Tokiu momentu atsisakyti reiškė išduoti visą broliją ir kartą, visiems laikams netekti visos savo politinės bazės bei pražudyti save kaip politinę figūrą“¹⁷⁷. Teisindamas A. Smetoną, diplomatas argumentavo ne vien pastarojo siaurais asmeniniais interesais. Puikiai pažindamas tautininkų mentalitetą, jis pripažino, kad, matydami išvaikytą Seimą, išsislapsčiusius ar internuotus ministrus ir kariškius, A. Smetona ir A. Voldemaras „vardan Lietuvos išgelbėjimo nuo didelių vidaus ir tarptautinių sukrėtimų, kuriuos buvo galima numatyti perversmui susikomplicavus, ir vardan nepriklausomybės bei teritorinio vientisumo išsaugojimo“ sutiko vadovauti karininkijos jau pernelyg toli pastūmėtam perversmui ir ieškoti būdų bei sąjungininkų, kaip jį legalizuoti¹⁷⁸.

Taip nuoširdžiai S. Aleksandroviskis plūšo ne be reikalo. Daugybė faktų, argumentų ir išvadų (mes čia pateikėme toli gražu ne visus ir ne viską) buvo reikalingi stereotipiniam Maskvos nusistatymui pakeisti. O tai padaryti nebuvo lengva. Iškart po perversmo URLK kolegija pasiuntinį atakavo keliomis telegramomis iš eilės, kuriose buvo įtaigojama, kad perversmas – tai Lenkijos agentų ir krikdemų sąmokslas, kurio tikslas Lietuvos ir Lenkijos suartėjimas¹⁷⁹. Žinia, savo vizijai pagrįsti,

¹⁷⁵ S. Aleksandroviskio 1926 12 19 pranešimas B. Stomoniakovui, ten pat, l. 174.

¹⁷⁶ Ten pat, p. 175.

¹⁷⁷ Ten pat, p. 175–176.

¹⁷⁸ Ten pat, p. 177.

¹⁷⁹ Ten pat, p. 177, 181.

išskyrus pagyvenusius ideologinius šampus, Maskva jokių faktų neturėjo ir nepateikė. Nenuovokus ir iki lietuviškos politikos problematikos aukštumų nesugebantis pakilti Centras išprovokavo tam tikrą savo pasiuntinio netaktą. Pasišovęs įrodyti priešingai, S. Aleksandrovskis, nelyginant uolus ir pavyzdingas mokinys mokytoją, užuolankom, bet kūrybiškai ėmė mokyti URLK. Pradėta buvo iš tolo, pirmiausia pasiremiant kitų diplomatų autoritetu, tačiau vaizdingai. „Turiu pasakyti, kad aš vis dėlto nesu tikras, jog perversmą pradėjo krikdemai. Įvairūs liudininkai, tarp jų ir Galija, sako, kad penktadienio rytą (pirmas rytas po perversmo nakties. – A. K.) krikdemai dėl to, kas įvyko, buvo visiškai pasimetę. Galija matė Krupavičių, Šmulkštį, Karvelį ir kitus. Jo žodžiais, jie atrodė kaip šlapios vištos“¹⁸⁰, – cituodamas svetimą retoriką, stengėsi padėti savo vadovybei susivokti diplomatas. Kartu apdairiai buvo padarytas ir šioks toks rezervas, jog dalis LKDP veikėjų galėjo būti įsipainioję į gruodžio 16 d. nakties įvykius dar iki jiems prasidedant. Kaip pavyzdys buvo paminėta L. Bistro pavardė, kuris esą nuo pirmos perversmo dienos elgiasi karingai¹⁸¹. Anot S. Aleksandrovskio, jaunųjų karininkų iššūkis ne tik tautininkus įkinkė į valdžią, bet ir krikščionis demokratų privertė žaisti va banque, nes pirmiejiems ieškant būdų kaip kariškių savivalę įsprausti į konstitucijos rėmus, norom nenorom teko ieškoti antrųjų paramos, kurie taip pat nenorėjo pilietinio karo, kadangi „nepriklausomai nuo to, jie įvykdė perversmą ar ne, iš kairės negalėjo tikėtis jokio pasigailėjimo“¹⁸².

Be to, diplomatas kelis kartus akcentavo A. Voldemaro pasakytus žodžius, jog pastarasis yra išsikeičęs dėl TASS'o pranešimo apie „lenkų rankos“ veikimą Kaune, ir tvirtai užtikrina, kad gruodžio 17 d. įvykiuose nereikia ieškoti jokios „lenkų intrigos“. Maža to, anot pasiuntinio, gruodžio 17 d. įvykiai kaip tik užkirto kelią krikdemų planams (jeigu tokių būta) su Lenkijos pagalba įvykdyti pučą ir taip pakenkti SSSR interesams. Suprantama, lenkdamas į savo pusę, nepamiršo diplomatas paglostyti ir savo viršininkų savimeilės. Ko gero, pats savo žodžiais nelabai tikėdamas, rašė: „Objektyviai, žinoma, jie (LKDP. – A. K.) išlošė, bet vis dėlto ne tokią sumą, už kurią galbūt statė“¹⁸³.

S. Aleksandrovskio triušą išbaltinti perversmą ir išsklaidyti Maskvos akyse tariamai virš jo susikaupusius lenkiškus debesis gerokai apsunkino keturių komunistų sušaudymas Kaune 1926 m. gruodžio 27 d. Nors Sovietų pasiuntinys, stengdamasis išgelbėti savo bendraminčius, kelias paras vertėsi per galvą: asmeniškai ir per

¹⁸⁰ Ten pat, p. 174.

¹⁸¹ Po kelių dienų S. Aleksandrovskui iš A. Voldemaro pavyko išspausti, kad „apie rengiamą perversmą žinojo Ladiga, Bistras ir dar du ar trys krikdemai“. S. Aleksandrovskio 1926 12 24 pranešimas B. Stomoniakovui, ten pat, l. 200; S. Aleksandrovskio 1926 12 29 pranešimas B. Stomoniakovui, ten pat, l. 174.

¹⁸² Ten pat, p. 177.

¹⁸³ Ten pat.

D. Skalovą vizitais ir telefono skambučiais tiesiog terorizavo A. Smetoną ir A. Voldemarą (jie net pradėjo slapstytis)¹⁸⁴, atakavo URM Politikos departamento direktorių Bronių Kazį Balutį bei ministerijos Protokolo skyriaus šefą Blaveščiūną, nuolat pagalbos kreipėsi į Vokietijos, Prancūzijos, Čekoslovakijos ir Latvijos diplomatus¹⁸⁵, bandė veikti per generolą T. Daukantą¹⁸⁶, tačiau jokių rezultatų nepasiekė. Po sušaudymo pasiuntinys turėjo pripažinti, kad nors prezidentas ir premjeras buvo prieš LKP vadų pasmerkimą, tačiau jie privalėjo paklusti griežtiems kariškių reikalavimams: generolo Silvestro Žukausko, pulkininko Antano Merkio, majoro P. Plechavičiaus ir kitų kalbėjusių kariuomenės vardu¹⁸⁷. Šią išvadą S. Aleksandrovskiui padėjo padaryti ir užsienio valstybių diplomatai, reziduojantys Kaune¹⁸⁸. Anot H. Moratho, prezidentas jam pareiškęs, kad jis supranta visą tragizmą, bet dėl vidaus politinės padėties nieko pakeisti negali ir „iš visų blogybių, dabar esančių, renkasi būtent mažiausią“¹⁸⁹. Iširdęs ir nusivylęs dėl savo nesėkmės, Sovietų atstovas URLK rašė, kad kol kas A. Smetona ir A. Voldemaras realios valdžios neturi, nes šalį valdo kariškių „triumviratas“, kuriame pirmojo smuiko partiją atlieka krašto apsaugos ministras A. Merkys, „norintis suvaidinti lietuviško Musolinio rolę“¹⁹⁰.

Naujųjų, 1927-ųjų metų išvakarėse, gruodžio 31 d. iš Maskvos į Kauną atskriejo turiningas B. Stomoniakovo laiškas S. Aleksandrovskiui su kolektyvine URLK kolegijos nuomone bei instrukcijomis. Laiško tonas malonus nebuvo. Jau pirmosios eilutės rodė, kad kantrus pasiuntinio noras prijaukinti Maskvą prie perversmo Lietuvoje nebuvo labai sėkmingas. Dokumente nedviprasmiškai rašoma, kad URLK perversmo nelaiko grynai kariniu, o pirmiausia – politiniu. „Mes nemanome, kad perversmas įvyko tik dėl vidaus politinių priežasčių ir valdžios perdavimo dešiniems. Perversmo rengėjai siekė pakeisti Lietuvos užsienio politiką. <...> Mums nekyla jokių abejonių, jog perversmą organizavo Lenkija, kad atvestų į valdžią krikščionis demokratų arba sukeltų pilietinį karą ir tuo pretekstu okupuotų Lietuvą“¹⁹¹, – važiavo į lankas Maskvoje sėdintis specialistas. Tiesa, čia pat kiek pasitaisė, pripažindamas, jog „<...> perversmo rezultatai kol kas (pabraukta dokumente. – A. K.) rodo, kad lenkai apsisikaičiavo“, nes perversmo technika ir LTS vadovų autoritetas

¹⁸⁴ S. Aleksandrovskio 1926 12 25 pranešimas B. Stomoniakovui, ten pat, l. 213–218; S. Aleksandrovskio 1926 12 28 pranešimas B. Stomoniakovui, ten pat, l. 220.

¹⁸⁵ S. Aleksandrovskio 1926 12 25 pranešimas B. Stomoniakovui, ten pat, l. 215; S. Aleksandrovskio 1926 12 28 pranešimas B. Stomoniakovui, ten pat, l. 220, 222–223.

¹⁸⁶ S. Aleksandrovskio 1926 12 28 pranešimas B. Stomoniakovui, ten pat, l. 222.

¹⁸⁷ Ten pat, p. 225.

¹⁸⁸ Ten pat, p. 225–227.

¹⁸⁹ Ten pat, p. 222.

¹⁹⁰ Ten pat, p. 223–224.

¹⁹¹ B. Stomoniakovo 1926 12 31 laiškas S. Aleksandrovskiui, ten pat, b. 107, l. 93.

„iškėlė juos į aukščiausius postus“. Bet tai esąs tik pirmas etapas po perversmo, kadangi Seime, vyriausybėje (sic!) ir visame valstybės aparate „vyrauja krikščionys demokratai“¹⁹². Be to, tautininkus ir krikdemus turintis suvienyti, „sucementuoti“ „komunistų ir darbininkų persekiojimas bei pralietas kraujas“. Krikščionių demokratų tikslas – pastatyti sieną tarp Lietuvos ir SSSR, „iš čia ir sušaudymai, kuriems tautininkai nenorėjo ar negalėjo pasipriešinti“, – toliau „triuškino“ S. Aleksandrovskio pozicijas B. Stomoniakovas. Priekaištų pasiuntiniui nebuvo gailima ir toliau. „Jūs rašote, kad perversmas įvyko be jokios Lenkijos įtakos, bet juk Lenkija vis tiek veikė aplinkiniais keliais <...>. Rašote, kad lenkų grėsmė dabar didesnė negu iki krikdemų atėjimo į valdžią, kad esate tikras, jog ir po tautininkų išstūmimo krikščionys demokratai neis į susitarimus su Lenkija. Man tai atrodo naivu¹⁹³, – karščiausiai URLK kolegijos narys. Maskvos įsitikinimu, krikdemai pasistengs kaip galima greičiau atsikratyti tautininkais ir į suartėjimą su Lenkija eis etapais. Pradėta bus nuo susitarimo dėl miško plukdymo Nemunu. Sovietai suvokė (ko negalėtume pasakyti apie kai kuriuos tarpukario Lietuvos politikus), jog tarp Lietuvos ir Lenkijos daug bendrų ekonominių interesų, ir tereikia žengti pirmą žingsnį, kad „lietuvių inteligentija suprastų santykių su Lenkija suregulavimo naudą“¹⁹⁴. Tai, kas Sovietų diplomatams buvo tik abėcėlinės tiesos, jų lietuviškiems kolegoms, atrodo, deja, buvo sunkiai įkandami rebusai. Susidaro įspūdis, jog kai kuriais atvejais Maskva apie Kauno politinę savimoneį buvo linkusi kiek geriau manyti negu buvo iš tikrųjų.

Baimindamasi, jos nuomone, neišvengiamos Lietuvos ir Lenkijos tarpusavio traukos, URLK kolegija svarstė, kaip šį natūralų procesą sulėtinti ar net visai užblokuoti. Dėl to buvo priimti principiniai sprendimai ir duotos atitinkamos instrukcijos S. Aleksandrovskiui. Pirmiausia buvo konstatuota, kad, siekdama išvengti sau nepalankių Lietuvos politikos tendencijų, Maskva, deja, nedaug ką gali padaryti. Nors, mūsų manymu, toks Maskvos kuklumas buvo aiškiai perdėtas ir ne vietoje, nes maskavo rytietišką rafinuotą Sovietų valstybės politiką¹⁹⁵. SSSR politikos uždaviniai Lietuvoje ir instrukcijos pasiuntiniui buvo suformuluoti taip: 1) kadangi dėl

¹⁹² Ten pat.

¹⁹³ Ten pat, p. 94.

¹⁹⁴ Ten pat, p. 95.

¹⁹⁵ Dviveidiškumu Maskvą kaltiname dar ir dėl to, kad tuo pat metu greta diplomatinių insinuacijų prieš Lietuvą buvo imtasi ir teroristinių. Per Kominterną ir jo padalinį LKP visais būdais buvo norima išprovokuoti ginkluotą pučą Lietuvoje prieš naują dešiniųjų vyriausybę. Šios politinės inspiracijos buvo tęsiamos maždaug iki 1927 m. pavasario. V. Mickevičiaus-Kapsuko dienoraštis: „Pasikalbėjimas su d. Bucharinu 1926 12 18“, *LVOA*, f. 4182, ap. 4, b. 5, l. 71–72; Z. Aleksos-Angariečio parengtas 1926 12 19 komunistinio kontrperversmo planas Lietuvoje, ten pat, f. 77, ap. 9, b. 14, l. 9–11; Z. Aleksos-Angariečio laiškas 1927 m. sausį LKP CK nariams, ten pat, f. 77, ap. 10, b. 24, l. 1; Z. Aleksos-Angariečio parengta „LKP veiklos apžvalga 1926 12 17–1927 03 25“, 1927 03 31, ten pat, b. 22, l. 1; Lietuvos politinės policijos agento „Puškinas“ 1927 01 14 pranešimas Politinės policijos viršininkui, *LČVA*, f. 378, ap. 5, b. 1116, l. 30.

Lietuvos užsienio politikos orientacijos tarp LTS ir LKDP anksčiau ar vėliau kils „mirtina kova“, todėl šioje kovoje SSSR privalo palaikyti pirmuosius – spaudoje ir užsienyje aiškinti, kad LTS gina nacionalinius Lietuvos interesus; 2) būtina sudaryti prekybinę Lietuvos ir SSSR sutartį, kuri sustiprintų A. Smetonos ir A. Voldemaro pozicijas. Bet čia esą „neturi būti mūsų iniciatyvos, reikia išlaukti“; 3) reikia gauti iš M. Sleževičiaus vyriausybės LKDP kompromituojančius dokumentus; 4) reikia paveikti LVLS ir LSDP spaudą, kad ji vestų kampaniją prieš krikščionis demokratus, nes tai sustiprins tautininkus; 5) publikuoti anksčiau L. Bistro mums įteiktą Lietuvos ir SSSR karinės sąjungos projektą, nukreiptą prieš Lenkiją. Toks žygis diskredituotų LKDP; 6) publikuoti fotodokumentus, kurie parodytų pasauliui, ko verti krikščionių demokratų šūkavimai apie „bolševizmo pavojų“¹⁹⁶ (sic!).

Atskiru punktu buvo aptarta SSSR pozicija dėl komunistų persekiojimo Lietuvoje. URLK kolegija bijojo, kad čia ji „dar mažiau ką gali pakeisti“. Siekiant sustabdyti komunistų sušaudymus Lietuvoje, o jau įvykusius pasmerkti, buvo organizuota plati propagandinė akcija SSSR ir užsienio spaudoje, SSSR ir užsienyje inspiruojamos „pažangiųjų jėgų“ protesto demonstracijos prieš Lietuvos naująją vyriausybę ir jos „teroro politiką“. Dėl šios kampanijos organizavimo užsienyje LKP iniciatyva 1926 m. gruodžio 30 d. VKP(b) CK Politinis biuras priėmė net specialią direktyvą. Joje nurodoma: a) organizuoti viso Maskvos miesto profsąjungų protesto mitingą Kolonų salėje; b) „pripažinti, jog būtina sustiprinti spaudimą Lietuvai užsienyje mitingų forma ir priimant rezoliucijas, o kur galima, surengti demonstracijas ir pasiųsti specialias delegacijas į Lietuvos pasiuntinybes užsienyje“¹⁹⁷.

B. Stomoniakovo laiške šiuo klausimu pasiuntinys instruktuojamas taip: „Jokių oficialių žingsnių prieš sušaudymus mes jau imtis negalime ir neturime, nes jie nieko nepadės, bet gali dar pabloginti – sustiprinti karininkijos ir krikdemų laisvę, norą pasirodyti „nepriklausomais“ ir neleisti kištis į jų vidaus reikalus“¹⁹⁸. Taigi oficialių žygių prieš komunistų sušaudymus buvo atsisakyta ne todėl, kad tautininkams pataikauta ar bijota jiems pakenkti kovojant dėl valdžios su krikščionimis demokratais, kaip įrodinėjama neseniai pasirodžiusioje analitinėje studijoje¹⁹⁹. Ne taip jau stipriai „dantis sukandę“ sovietai kentė ir komunistų sudorojimą Lietuvoje. URLK kolegija pripažino, kad, gelbėdamas nuo mirties keturis komunistus, pasiuntinys padarė viską ir net perlenkė lazdą sakydamas, kad „sušaudymas tarp mūsų šalių atvers „neįveikiamą bedugnę“. B. Stomoniakovas diplomatuui patarė A. Smetonos ir A. Voldemaro daugiau „nespausti“ nei tiesiogiai, nei per kitų šalių pasiuntinius,

¹⁹⁶ B. Stomoniakovo 1926 12 31 laiškas S. Aleksandrovskiui, *RFUPA*, f. 04, ap. 27, apl. 186, b. 107, l. 95.

¹⁹⁷ VKP(b) CK Politinio biuro 1926 12 30 posėdžio protokolas Nr. 75 (Ypatingas aplankas Nr. 57), *RNIDSTC*, f. 17, ap. 162, b. 4, l. 35.

¹⁹⁸ B. Stomoniakovo 1926 12 31 laiškas S. Aleksandrovskiui, *RFUPA*, f. 04, ap. 27, apl. 186, b. 107, l. 96.

¹⁹⁹ Z. B u t k u s, SSSR intrigos..., p. 145.

o tik kalbant su jais pabrėžti „tą slegiantį įspūdį“, kurį Maskvai paliko sušaudymai. Antra vertus, be jau minėtų pastangų ir akcijų dėl komunistų sušaudymo, buvo imtasi 1927 m. pradžioje ir papildomų sankcijų. B. Stomoniakovas pasiuntiniui nurodė: „Jūs neturite dalyvauti jokiuose Smetonos ir Voldemaro sveikinimuose Naujų Metų proga ir nemotyvuoti to jokia liga. Mes Maskvoje irgi nepriimsime Baltrušaičio <...> Jeigu Jus oficialiai iškvies, reikia vykti, bet laikytis santūriai“, ir A. Smetonai, ir A. Voldemarui tiesiai pasakyti, kad sušaudymai yra krikdemų tikslas sukiršinti Lietuvą su SSSR²⁰⁰. Kartu nurodyta reikalauti, kad vyriausybė „pasiaiškintų“ dėl daugkartinių savo pareiškimų ir straipsnių spaudoje, jog SSSR Lietuvoje rengė komunistinį pučą.

Panašia dvasia SSSR diplomatija Lietuvos atžvilgiu veikė ir 1927 m. pradžioje. Jau paskutinėmis 1926 m. gruodžio dienomis URLK referentūra konstatavo, jog po perversmo SSSR praranda turėtą įtaką ir pozicijas Lietuvoje. Analitiniame referentūros darbe „Tezės Lietuvos klausimu“ rašoma: „Su naujos koalicijos atėjimu į valdžią SSSR padėtis Lietuvoje žymiai susilpnėjo. Vienintelė legali partija, nusistačiusi prieš Lenkiją, buvo tautininkai, bet, jiems sudarius sąjungą su krikščionimis demokratais, Lietuvos ir Lenkijos susitarimų grėsmė išaugo. Voldemaro pareiškimu mes negalime visiškai pasitikėti <...> Bendrai paėmus, tautininkai niekada nebuvo tikri SSSR draugai. Jie garantinį paktą (1926 09 28 Lietuvos ir SSSR sutartį. – A. K.) palaikė tik todėl, kad jame yra SSSR pareiškimas dėl Vilniaus“²⁰¹. Kartu projektuojama SSSR veiklos taktika Lietuvoje: stengtis „išlošti laiko“ ir vesti energingą propagandą prieš anglų–lenkų politinius interesus ir lietuvių–lenkų sutartį. URLK referentės Levkovič nuomone, šioms tikslams įgyvendinti „reikia pabandyti išnaudoti socialdemokratų ir liaudininkus“. Antra vertus, „mes turime paremti tautininkus prieš krikščionis demokratų. Fašizmo grėsmė didės lygiagrečiai proporcingai mūsų įtakos augimui tose šalyse (Baltijos valstybėse. – A. K.), – apnuogino SSSR užsienio politikos šerdį Levkovič, nurodydama: – Todėl būtina su tomis šalimis užmegzti glaudžius ekonominius santykius. Turime patraukti į savo pusę mases ir, be ekonominių, reikia ieškoti kitų būdų Baltijos problemai išspręsti“²⁰². Ką reiškia referentės noras „išlošti laiko“ bei „ieškoti kitų būdų Baltijos problemai išspręsti“? Mūsų nuomone, tai, ko gero, tiesiogiai susišaukia su Maskvos siekiu išprovokuoti Lietuvoje antivyriausybinių pučą, apie kurį jau užsiminėme anksčiau. Turime pagrįdą manyti, kad, 1927 m. pradžioje Lietuvos ir SSSR santykiams toliau komplikuojantis ir įsitempiant, S. Aleksandrovskiui niekaip nesisekė rasti bendros kalbos su

²⁰⁰ B. Stomoniakovo 1926 12 31 laiškas S. Aleksandrovskiui, *RFUPA*, f. 04, ap. 27, apl. 186, b. 107, l. 96–97.

²⁰¹ URLK referentės Levkovič „Tezės Lietuvos klausimu“. 1926 m. gruodis, ten pat, f. 0151, ap. 15, apl. 23, b. 2700, l. 42.

²⁰² Ten pat, p. 42–43.

A. Voldemaru dėl prekybinės sutarties²⁰³, taigi ir dėl Sovietų ekonominio įsigalėjimo Lietuvoje; nesiliovė komunistų persekiojimas Lietuvoje²⁰⁴, negana to, naujoji vyriausybė prie SSSR atstovybės pastato Kaune pastatė policijos postą, kuris nuolat stebėjo ir tikrino į pasiuntinybę įeinančius ir išeinančius žmones²⁰⁵, – Maskva ne tik pradėjo abejoti S. Aleksandrovsčio sugebėjimu teisingai vertinti padėtį Lietuvoje²⁰⁶ (pasiuntinį kritikavo ne tik Maskvoje sėdintys darbuotojai, bet ir artimiausias jo bendražygis D. Skalovas)²⁰⁷, bet vėl metėsi į kraštutinumą ir savo politinę sėkmę Lietuvoje, atrodo, vis labiau pradėjo sieti su savo kairiojo sparno – Kominterno veiklos būdais.

1927 m. sausio 11 d. parengtame dokumente ta pati Levkovič toliau plėtojo SSSR diplomatinio veikimo taktiką Lietuvoje (nediplomatine taktika – pučo rengimu rūpinosi Kominternas ir LKP). Referentė grėsmingai prognozavo, kad SSSR parama LTS neturi „realios prasmės“, kadangi pastarieji nusileidžia krikščionims demokratams ir planuoja suartėjimą su Didžiąja Britanija. Taip pat nerealu esą pasitikėti ir liaudininkais, kurie neturi pastovios užsienio politikos strategijos. „Labiau tvirtai mes galime pasitikėti socialdemokratais, kurie stengsis išlaikyti savo veidą ir neparems dešinėsios vyriausybės“²⁰⁸, – padarė išvadą sovietų diplomatijos analitikė. Kovo viduryje karingoji URLK referentė vėl ragino kolegas „visomis priemonėmis <...> inspiruoti Lietuvos opoziciją ir atitinkamą užsienio spaudą“²⁰⁹, nes „stipri opozicija neleistų, kaip tai buvo anksčiau, Lietuvai suartėti su Lenkija“²¹⁰.

Jeigu prisiminsime 1927 m. pavasarį–rudenį lietuviškos opozicijos pasirinktas kovos formas prieš nekonstitucinį dešiniųjų režimą, tai turėsime pripažinti, kad žavioji URLK referentė (čia nereikėtų įžvelgti jokių autoriaus sublimacijų į fizinių šios damos grožį) nebuvo visiškai netalentinga diplomatė analitikė, nes sugebėjo suvėdinti nemažą dalį Lietuvos kairiosios opozicijos (tikriausiai jai pačiai ir neįtariant)

²⁰³ URLK referentės Levkovič parengta „Atmintinė“ Lietuvos reikalais, 1927 03 30, ten pat, l. 19.

²⁰⁴ Politinės policijos biuletenis Nr. 3, 1927 01 14, *LCVA*, f. 378, ap. 2, b. 9817, l. 13; Politinės policijos žinių santrauka Nr. 22, 1927 03 16, ten pat, l. 67–69.

²⁰⁵ B. Stomoniakovo 1927 03 16 trumpas pokalbio užrašas Nr. 6362 su J. Baltrušaičiu „Dėl policinių priemonių prieš mūsų pasiuntinybę Kaune“, *RFUPA*, f. 0150, ap. 15, apl. 29, b. 9, l. 77.

²⁰⁶ URLK referentės Levkovič pranešimas URLK kolegijai „Dėl klausimo apie jėgų santykį Lietuvos vyriausybei“, ten pat, f. 0151, ap. 15, apl. 23, b. 2700, l. 33–34; URLK referentės Levkovič „Atmintinė“ URLK kolegijos nariams, 1927 03 30, ten pat, l. 19–20.

²⁰⁷ D. Skalovo pranešimas URLK kolegijai „Vidaus padėtis Lietuvoje 1927 metais“. 1927 m. gegužė, ten pat, l. 12–14.

²⁰⁸ Levkovič 1927 01 11 pranešimas URLK kolegijai „Dėl klausimo apie jėgų santykį Lietuvos vyriausybei“, ten pat, l. 34–35.

²⁰⁹ Levkovič 1927 03 15 pranešimas URLK kolegijai „Dėl Lietuvos klausimo“, ten pat, l. 18.

²¹⁰ Levkovič 1927 03 30 parengta „Atmintinė“ Lietuvos klausimu URLK kolegijos nariams, ten pat, l. 20.

ir netgi pasinaudoti jos „paslaugomis“ kopiant tarnybinės karjeros laiptais. Trečiojo dešimtmečio pabaigoje Levkovič atvyko į pažadėtą savo tyrimų žemę Kauną. Naujoji SSSR diplomatė, turėdama neblogą įdirbį su lietuviška opozicija, greitai ir sėkmingai mezgė pažintis ir draugiškus ryšius: su Justu Paleckiu – „Jaunakas žiņas“ korespondentu Lietuvoje, Pranu Dailide – „Lietuvos žinių“ redaktoriumi, profesoriumi Juozapu Albinu Herbačiausku – nepriklausomu intelektuалу ir politikuojančiu poetu, profesoriumi Izidorium Tamošaičiu – filosofuojančiu tautininku ideologu, „Berliner Tagenblatt“ korespondentu Kaune ir kitais vietos intelektualais²¹¹.

Išvados

1. Bolševikinės diktatūros įsigalėjimas Rusijoje tarpukariu padarė itin neigiamą įtaką kaimyninių valstybių vidaus politinei raidai. Lietuvos atveju ši įtaka greta bendrų bruožų igijo ir specifinį atspalvį. Užsitęsęs Lietuvos ir Lenkijos teritorinis konfliktas (dėl ko nemaža dalis kaltės tenka ir SSSR) paradoksaliai, tačiau lemtingai suartino XX a. 3-jo dešimtmečio viduryje kraštutinių Rusijos kairiųjų (bolševikų) valdžią su dešiniaisiais lietuvių radikalais tautininkais. Ši alogiška, antilenkiškumo manijos vienijama sąjunga buvo nukreipta prieš tuomet įtakingiausią Lietuvos politinę jėgą krikščionis demokratų ir jų pastangas likviduoti konfliktą su Lenkija bei kai kada pasireiškiantį nesantūrų klerikalizmą.

2. Gana profesionaliai metami SSSR diplomatiniai tinklai anksčiau ar vėliau daugiau ar mažiau apnarpliojo ir kitas Lietuvos pagrindines politines partijas: liaudininkus ir socialdemokratų (LKP iš viso nelaikome autentiška Lietuvos politine jėga, o tik VKP(b) padaliniu ir SSSR politikos Lietuvoje įrankiu). Neatsispyrė sovietinės diplomatijos blefui netgi LKDP, kaip kitaip vertinti naivų krikščionių demokratų siekį 1925 m. pabaigoje – 1926 m. pirmojoje pusėje pasirašyti karinę sutartį su Sovietų Sąjunga? Išradingai manipuliudama pozicijos–opozicijos priešprieša, žaisdama jos ambicijomis ir marionetine LKP, Sovietų Sąjunga svariai prisidėjo prie demokratijos destabilizavimo Lietuvoje ir 1926 m. Lietuvos vidaus politinės krizės. Trukdydama Lietuvoje normaliai plėtotis demokratiniams procesams ir institutams, kurstydama pseudodemokratinės ar diktatūrinės nuotaikas, Sovietų diplomatija siekė stabdyti natūralią pilietinės visuomenės raidą, kuri potencialiai turėjo tapti giliausiu tautos valstybingumo pamatu ir tvirčiausiu barjeru prieš jos projektuojamą invaziją į Lietuvą. Kartu buvo stengiamasi nualinti, niveliuoti, padaryti

²¹¹ Levkovič 1927 12 22 pokalbio užrašas su „Lietuvos žinių“ redaktoriumi P. Dailide, ten pat, f. 0150, ap. 16, apl. 33, b. 4, l. 2; Levkovič 1928 01 16 pokalbio užrašas su „Berliner Tagenblatt“ korespondentu Kaune Simonu, ten pat, l. 3; Levkovič 1928 06 13 pokalbio užrašas su „Jaunakas žiņas“ korespondentu Lietuvoje J. Paleckiu, ten pat, l. 11; Levkovič 1928 07 05 pokalbio užrašas su LTS CK nariu prof. I. Tamošaičiu, ten pat, l. 31; Levkovič, 1928 09 22 pokalbio užrašas su prof. A. J. Herbačiausku, ten pat, l. 79.

apatiška Lietuvos visuomenę, diskredituoti jos akyse demokratines vertybes bei „limitrofinį“ Lietuvos valstybingumą ir taip parengti šalies žlugimą. Retrospektyviai žvelgdami į visą tarpukario Lietuvos istoriją, deja, turime pripažinti, kad iš dalies Maskvos diplomatijai pavyko realizuoti savo tikslus.

Summary

ALGIMANTAS KASPARAVIČIUS

THE USSR AND COUP D'ÉTAT OF 1926 IN LITHUANIA: DIPLOMACY AGAINST DEMOCRACY

The Bolshevik overturn in Russia launched an experiment of Soviet state system and created a number of unprecedented realization forms of domestic and foreign policy. Programming of permanent international crises was one of them. The foreign policy of the Soviet Union and its relations with neighbouring countries in the years between the wars were connected with the tasks of the 3rd Communist International: propaganda of Bolshevik ideas and export of revolution. The Soviet diplomats accredited in foreign countries were commissioned not only for diplomatic but also for intelligence service and had to support local communists or in some other way to interfere in the internal affairs of the states. In reality this meant an attempt to keep a fragile balance between an ostensible credit to the international law and actual disregard for it, i. e., between taking the international obligations and their violation.

The improvisations of the USSR foreign policy and its diplomatic speculations in the inter-war period were well known for many states including Lithuania. In the middle of twenties the Moscow diplomacy and Communist International supplementing and correcting each other organized a few actions in Lithuania. It must be admitted that the work of the Russian diplomats in the temporary capital of Lithuania was successful. In Kaunas they felt like fish in the water: associated and intrigued with the local political elite and press, elaborated plans for escalation of the Lithuanian–Polish conflict, put efforts to push out from the political stage the most influential political force in Lithuania Christian Democrats, which was the most serious obstacle for Moscow intents in Lithuania.

In 1924–1926 the Russian diplomats were particularly successful in their flirtation with the leaders of the Lithuanian Nationalistic Union. A. Smetona and A. Voldemaras who had plans to seize to power by a non-constitutional method, i. e., by a military coup d'état. Being, virtually, against the idea of coup d'état the Russian diplomats, nevertheless, encouraged the nationalists to „make noise“ and instigated them against the Christian democratic government.

The professionally cast nets of the USSR diplomacy entangled also other main political parties of Lithuania: populists socialdemocrats. The Russian diplomats managed to twin the press and some leaders of the mentioned parties against the Lithuanian Christian democratic government. In some cases even the Christian democrats themselves could not resist the bluff of the Soviet diplomacy – at the end of 1925 – beginning of 1926 they tried to enter into a military alliance with the USSR. On the other hand, the USSR diplomats zealously supported in Kaunas the local communist party whose activity was openly directed against the state self-dependence of Lithuania. The Embassy of the USSR was related with the political murders organized by this party.

Inventively manipulating the position-opposition (in the opinion of Moscow analysts of diplomacy – a strong opposition in Lithuania was a warrant of the Lithuanian–Polish conflict) and a puppet LCP the Soviet Union made a considerable contribution to destabilization of democracy in Lithuania in 1926 and provocation of internal political crisis. Making obstacles for normal development of democratic processes and institutions and instigating pseudodemocratic ideas or moods of dictatorship the Soviet diplomacy sought to stop the natural development of citizens society which potentially had to become the deepest basis for state self-dependence and the strongest barrier against the projected invasion to Lithuania. Efforts were also put to exhaust the Lithuanian society, make it apathetic, discredit in its eyes the democratic values and institutions and „limitrophic“ Lithuanian state self-dependence and in this way to prepare the downfall of the state.

A retrospective view on the Lithuanian history in the inter-war period, unfortunately, forces us to recognize that the Moscow diplomacy was partly successful in realizing its imperialistic aspirations.